

A FRANCIA NYELVŰ TÖRTÉNETÍRÁS KIALAKULÁSA ÉS FŐBB JELLEMZŐI*

A középkori francia historiográfia *latin* és *francia* nyelvű alkotásai egyaránt a műfaj legértékesebb és legérdekesebb darabjai közé tartoznak, s információik az európai történelem tanulmányozása szempontjából is rendkívül becsesek.¹ A francia forráskiadói tevékenység (a németországihoz viszonyítva némi fáziskéséssel) a 19. sz. második felében lendült föl igazán, s ekkorra alakult ki a francia források kiadásának stabil nemzetközi infrastruktúrája is.² A középkori francia szövegek kiadásában (azért is, mert a bennük

* Az alábbi dolgozat eredeti változata egy hosszabb tanulmány bevezető fejezeteként készült.

¹ A középkori francia anyag tanulmányozásához nélkülözhetetlen, és a mi munkánkhoz is kiindulópontként szolgált A. POTTHAST: *Bibliotheca Historica Medii Aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europäischen Mittelalters bis 1500*, Berlin 1896, I–II. Az 1949-ig összegyűjtött francia nyelvű anyagot tartalmazza R. BOSSUAT: *Manuel bibliographique de la littérature française du Moyen Age*, Paris 1951. és kiegészítései: R. BOSSUAT–J. MONFRIN: *Supplément (1949–53)*, Paris 1955; Uő: *Second supplément (1954–1960)*, Paris 1961. és J. MONFRIN–F. VIELLIARD: *Troisième supplément, I–II*, Paris 1986–1991; M. BALARD: *Bibliographie de l'histoire médiévale en France (1965–1990)*, Paris 1992; G. GREUTE, (dir. de): *Dictionnaire des Lettres Françaises, „Le Moyen Age”* par R. BOSSUAT–L. PICHARD–G. R. DE LAGE, Paris 1964, ed. revue et mise à jour par G. HASENHOHR et M. ZINK, Paris 1992. (a továbbiakban *DLF.*)

² Az első nagy szintézis az 1870-es évekre alakult ki. Természetesen a *Revue Historique* (1876) első nagy nemzedékének (Gustave Monod, Ernest Lavisse, Charles Seignobos, Charles-Victor Langlois, Pierre Vidal de la Blache) volt mire építenie, hiszen a középkori francia szövegek tudományos igényű kiadásának megindulását Dom Jean Mabillon (1632–1707) tevékenységétől (pontosabban a *De re diplomatica libri VI.* 1681-es megjelenésétől) szokták datálni és ugyanebben a században teremtődtek meg a modern tudományos kutatás egyéb olyan nélkülözhetetlen feltételei, mint amilyen (hogy csak a legismertebbeket említsük) Louis Moreri (1643–1680) *Grand dictionnaire historique*-ja, Charles Du Cange (1610–1688) *Glossarium*-a (1678, 1688), Pierre Bayle (1647–1706) *Dictionnaire historique et critique*-je (1695–97), Lenglet-Dufresnoy (1646–1715) *Méthode pour étudier l'Histoire*-ja (1713), La Curme de Sainte-Palaye (1697–1781) *Dictionnaire historique de l'ancien langage français*-ja (1756), Jean-Joseph Expilly abbé (1719–1793) *Dictionnaire géographique, historique et politique*-ja (1762–1770), Eugène Viollet-Le-Duc (1814–1879) *Dictionnaire raisonné de l'Architecture Française*-e (1854), vagy éppen az *Art de vérifier des dates*, (1750) c. munka. De ugyanekkor jelentek meg a következő nagyobb forráskiadványok: André Duchesne (1584–1640): *Historiae Francorum scriptores coetanei* (1636–1649); Lenain de Tillemont (1637–1698): *Mémoires pour servir à l'Histoire Ecclésiastique* (1693-tól); Dom Bernard de Montfaucon: *Monuments de la Monarchie Française* (1729–1733); Dom Bouquet: *Recueil des Historiens des Gaules et de La France* (1738-tól); Dom P.-D. Morice: *Mémoires pour servir de Preuves à l'Histoire de Bretagne*, (1742); Jean Petitot–P. Monmerqué: *Collection complète des Mémoires* (1819–1829). A Guizot köré tömörült tudósok köréből

foglalt információk országaik történetét többnyire közvetlenül érintették) a környező országok — elsősorban Belgium, Anglia, Németország — tudósainak ugyancsak jelentős szerep jutott.³ A történeti forráskiadó tevékenység a *latin nyelvű* anyagot privilegizálta, s érdeklődése csak lassan fordult a francia nyelvű történeti szövegek, különösen az *elbeszélő* források publikálása felé. Ez a feladat még hosszú ideig főleg az *irodalomtörténet*szekre hárult, akik mindenekelőtt a kivételes *nyelvi* vagy *irodalmi* értékek szerint szelektáltak.⁴ Ennek az lett a következménye, hogy a francia nyelvű történeti szövegek kiadása és tanulmányozása gyakran a *történetészek* által preferált középkori latin forrásanyag (benne a történetírás) és az *irodalomtörténetészek* által kivételes figyelemben része-

olyan sorozatok indultak meg, mint Buchon: *Collection des Chroniques Nationales Françaises* (1824–1829); François Guizot (1787–1874): *Collection des Mémoires relatifs à l'Histoire de France* (1824–1835); Michaud–Poujoulat: *Nouvelle Collection des Mémoires relatifs à l'Histoire de France* (1836–1839); a *Recueil des Historiens des Croisades* (1841-től), s az ugyancsak Guizot hathatós támogatásával létrejött, ma is jól működő tudós társaságok (mint pl. a CNSS „Comité des Travaux Historiques et Scientifiques”, 1834) aktivitása következtében megjelenő művek, mint a *Collection des Documents inédits sur l'Histoire de France* (1835-től), a „Société de l'Histoire de France” (alapítva 1835) kiadásában. Vö. még G. BOURDÉ — H. MARTIN: *Les écoles historiques*, Paris 1983, 83–126.; J. EHRARD—G. P. PALMADE: *L'Histoire*, Paris 1965, 9–93.; európai kontextusban vö. G. LEFEBVRE: *La naissance de l'historiographie moderne*, 91–111, 125–138, 160–252, 273–289.; az új történetírás szerepére H. COUTEAU-BEGARIE: *Le phénomène „Nouvelle Histoire”. Stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Paris 1983.; Az infrastruktúrára CSERNUS S.—KÖVÉR L.: „Nemzeti történet és helytörténetírás Franciaországban”, *Világtörténet*, 1990/2–3, 74–78.

³ G. LEFEBVRE: *La naissance de la historiographie moderne*, Paris 1971, 290–296, 312–315.; a témánk szempontjából különösen fontos angol és belga történetírásra lásd: V. H. GALBRAITH: *Historical Research in Medieval England*, London 1951; W. J. S. SAYERS: *The Beginnings and Early Development of Old French Historiography (1100–1274)*, Ann Arbor (Michigan) 1967; D. HAY: „History and Historians in France and England during the Fifteenth Century”, *Bulletin of the Institute of Historical Research*, 25 (1962), 111–127.; A. GRANSDEN: *Historical Writing in England, c. 550–c. 1307*, London 1974; G. DOUTREPONT: *La littérature française à la cour des ducs de Bourgogne, Philippe Le Hardi, Jean Sans Peur, Philippe Le Bon, Charles Le Téméraire*, Paris 1909; M. A. ARNOULD: *Historiographie de la Belgique dès origines à 1830*, Bruxelles 1947.

⁴ A múlt század közepétől a napjainkig terjedő korszakot figyelembe véve, természetesen a teljesség igénye nélkül, olyan, döntően irodalomtörténész személyiségek életművét kell megemlítenünk, mint a francia Gaston Paris, Paul Meyer, Léon Gautier, Désiré Nisard, Alfred Jeanroy, Joseph Bédier, Mario Roques, Gustave Lanson, Ferdinand Lot, Jen Rychner, Edmond Faral, Charles Samaran, Daniel Poirion, Robert Bossuat, Jean Dufourmet, Michel Zink, a német Philip-August Becker, a belga Jules Horrent, az olasz Pio Rajna, a spanyol Ramón Menéndez-Pidal, a belga Kervyn de Lettenhove, Léopold Génicot, a svájci Jean Rychner, az amerikai Joseph Duggan. Különös jeletőségű az a munka, amit napjainkban a középkori historiográfia kivételes szakéretőjeként számontartott francia Bernard Guenée végzett. Vö. BOURDÉ-MARTIN, *i. m.* 50–54.; M. ZINK: *Introduction à la littérature française du Moyen Age*, Paris 1992, 29–44, 83–92, 137–146.; B. GUENÉE: *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris, 1980 371. (az általa végzett előtanulmányok bibliográfiája); Uő., „Y-at-il une historiographie médiévale?” *Revue Historique* 258 (1977), 265–271.; továbbá B. LACROIX: *L'historien au Moyen Age*, Montréal–Paris 1971.; B. SMALLEY: *Historians in the Middle Ages*, London 1974; és R. W. SOUTHERN: *Aspects of the European Tradition of Historical Writing*, I–IV, London 1970–1973.

sített ó- és középfraancia nyelvű színvonalas irodalmi alkotások tanulmányozása „közé szorult”, méghozzá úgy, hogy többnyire mindkettőnek a *perifériáján* foglalhatott csak helyet.⁵

A történészek érdeklődése a középkori francia nyelvű történetírás iránt tehát viszonylag újkeletű, s a középkorra vonatkozó források újraértelmezésében, a korábban elfogadott „forrás-hierarchia” módosításában kétségtelenül nagy szerepet játszott a 20. századi történetírói iskolák egy része.⁶ Voltak természetesen olyan francia nyelvű történeti művek is, amelyek korábban sem szorultak irodalomtörténeti vagy nyelvtörténeti „mentségre”, s kezdettől fogva a középkori francia történetírás legnagyobb alkotásai között tartották őket számon.⁷

⁵ Ebből a szempontból jellemzőnek tartjuk, hogy a Lavisse-féle, a korában legátfogóbbnak tekintett és több szempontból manapság is igen jól használható Franciaország-történetben a francia történetírás fejlődésének bemutatása igen szerény teret kapott (noha annak anyagát a megfelelő fejezetnél a szerzők természetesen felhasználták), mint ahogy azt is, hogy a középkor francia nyelven író historiográfusairól „a Lavisse-el” azonos időszakban keletkezett nagy irodalomtörténetek *alfejezeteiben* olvashatunk leginkább. Ugyanakkor ezt az attitűdöt jól mutatja, hogy egyes kiadók még a 20. században is egyszerűen „átugrották” azokat a szövegrészeket, amelyekben „nyilvánvalóan nem igaz” tehát kitárltának minősített, vagy túlzottan mesés elemek, információk („*le non-vrai*”) voltak. E. LAVISSE (dir. par): *Histoire de la France illustrée depuis les origines jusqu'à la Révolution*, I–IX, Paris 1901–1911 (a vonatkozó részek a II–V. kötetben.); C. BEAUNE: *Naissance de la nation France*, Paris 1986, 11–17.; D. NISARD: *A francia irodalom története*, I, ford. Szász K., Bp. 1872, 3–230.; G. LANSON: *Histoire illustrée de la littérature française*, Paris é. n., 3–166.; J. BÉDIER — P. HAZARD (publ. par): *Histoire de la littérature française illustrée*, I, Paris é. n., pp. 1–155.; ZINK, *Introduction...*, 11–156., Uő.: *Littérature française du Moyen Age*, Paris 1992, 9–350.

⁶ Aligha kétséges, hogy a francia történetírásban az *Annales*-körével, illetve a „*nouvelle histoire*”-ral jelentkező új kutatási területek nagymértékben járultak hozzá általában a középkori források hasznosítási területeinek újragondolásához, a francia nyelvű történetírás értékeinek teljesebb feltáráshoz illetve újrafelfedezéséhez, és minden bizonnyal az sem véletlen, hogy ugyanez a történetírói szellemi áramlat, melynek legismertebb képviselői a *medievalista* területéről indultak és többnyire abban alkottak kiemelkedőt, tűzte legkövetkezetesebben zászlajára a középkor „*rehabilitálásának*” programját. A kiterjedt anyagból néhány jellemző munka a kérdéskör tanulmányozásához: J. LE GOFF — P. NORA: *Faire de l'histoire*, I–III, Paris 1974; G. DUBY—PH. ARIÈS: *Le temps de l'histoire*, Paris 1986, 87–131.; R. PÉROUD: *Beauté du Moyen Age*, Paris 1971; Uő.: *Pour en finir avec le Moyen Age*, Paris 1977; J. VOSS: „Le problème du Moyen Age dans la pensée historique en France (XVI–XIX^e siècles)”, *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine* 24 (1977), 321–340.; W. J. BRANDT: *The Shape of Medieval History. Studies in Modes of Perception*, New-Haven—London 1966.

⁷ Rendszerint ezek az alkotások szolgáltatták az olyan feldolgozások alapját, melyek arra vállalkoztak, hogy a középkori Franciaország történetét mindenekelőtt a korabeli francia nyelvű historiográfia legszínvonalasabb alkotásainak felhasználásával mutassák be, ahogy azt teszi a forráskiadványok egy része, köztük az egyik legsikerültebb változat, a Pauphilet-féle „*Pléiade*-kiadás” is, hiszen Villehardouin, Clari, Joinville, Froissart és Commynes művéből úgymond „megérthető” (de legalábbis *nélkülük* nehezen érthető meg) a 13–15. sz. közötti Franciaország története; de követhetnek hasonló utat a különböző tudományos igényű feldolgozások is, mint ahogy ezt a megoldást választotta például Charles-Victor Langlois vagy éppen Jean Richard, amikor az általuk írott *Szent Lajos történetéhez* bőséggel használták fel Joinville szövegét. Itt jegyezzük meg, hogy a középkori francia krónikák ma-

Köztudott, hogy a francia nyelvű, erősen *történeti* ihletésű *irodalom* kezdeteinek és legkiemelkedőbb alkotásainak tanulmányozása mindig is a középkori francia civilizációtörténet kutatóinak legfontosabb feladatai közé tartozott. Különösen jelentős szerepet jutott ebben a francia nyelven kibontakozó epikus költészetnek, és noha az ún. „*chanson de geste*”-eket mindenekelőtt *irodalmi* alkotásként tartják számon, a bennük lévő történeti mag miatt már a francia nyelvű *történeti irodalom* első produktumai, sőt a latin nyelvű történeti munkák fontos forrásai között is meg szokták őket említeni.⁸ A 20. század első felében jelentkező, a középkor iránti általános és *újfajta* érdeklődés kibontakozása jótékony hatást gyakorolt középkori francia historiográfiával kapcsolatos további munkák megjelenésére és a szövegkiadásokra is.⁹ Manapság — úgy tűnik — ismét a *szintézis*teremtő, összefoglaló nagy művek kiadásának korszaka érkezett el,¹⁰ s lendületesen folytatódott a francia történetírás egy meglehetősen régi hagyománya, a historiográfiai *áttekintés* és a *rendszerezés* igénye, amely már igen korán, a 16. század második felében megjelent.¹¹

gyar nyelvű bemutatását tervező bő válogatás ugyanezeknek a történetíróknak a munkásságára épült. A. PAUPHLET: *Historiens et chroniqueurs du Moyen Age*, Paris 1952; LAVISSE, i. m. III./2. (CH. V. LANGLOIS munkája); J. RICHARD: *Saint-Louis. Roi d'une France Féodale, le soutien de la Terre Sainte*, Paris 1983; SZ. JÓNÁS I. (vál.): *Középkori francia krónikák: Clari, Joinville, Commynes*, ford. Cs. Tóth A., Csemus S. (kézirat).

⁸ Vö. LANSON, i. m. 3–34.; BÉDIER — HAZARD, i. m. 1–15.; ZINK, *Introduction...*, 29–32.; Uő.: *Littérature...*, 9–24, 41–98.; G. ZINK: *L'ancien français*, Paris 1987, 5–14, 122–124.; BOURDÉ—MARTIN, i. m. 115–136.; NISARD, i. m. 3–36. A korai francia történeti—irodalmi produkció vizsgálata, különösen a *romantikus historizmus* hatása alatt, a nyugat-európai nemzetállamok egymáshoz feszülése idején kapott egyre nagyobb lendületet, és eredményein (főleg a 19. sz. második és a 20. sz. első harmadában) erősen érezhetők az aktuálpolitikai felhangok. ZINK, *Introduction...*, 37–38. A történetírás forrásaira lásd GUENÉE, *Histoire et culture...*, 78–85.

⁹ Itt csupán önkényesen kiemelt példaként említjük a Saint-Denis apátságában alkotó „ismeretlen szerzetes” kulcsfontosságú művének reprint kiadását, M. L. BELLAGUET (publ. et trad.): *Chronique du Religieux de Saint-Denis contenant le règne de Charles VI de 1380 à 1422*, I–III, Paris 1994; az egyik magyar vonatkozású regény megjelenését, M.-L. CHÉNERIE (publ.): *Le Roman de Messire Charles de Hongrie*, Toulouse 1993; vagy azt az M. ZINK szerkesztette új sorozatot („*Lettres Gothiques*”), mely nagy mennyiségben teszi ismét hozzáférhetővé a középkori francia szövegeket.

¹⁰ Ezt a *szintézis*teremtő szándékot jelzi az olyan *nemzetközi kutatócsoportoknak*, műhelyeknek a létehozása is, amelyek az elmúlt évtizedekben szövetkeztek nagyszabású közös vállalkozásra, mint a heidelbergi kiadású *Grundriss der romanischen Litteraturen des Mittelalters*, I–XI, Heidelberg, (1972-től; a továbbiakban GRLMA), vagy éppen annak a svájci központú kutatócsoportnak a munkája, melynek eredménye a francia *gesták* és neolatin nyelvű *derivátumai*k alaposabb tanulmányozását jelentős mértékben megkönnyítő *repertórium* kiadása lett. A. MOISAN: *Répertoire des noms propres des personnes et des lieux cités dans les chansons de geste françaises et oeuvres étrangères dérivées*, Genève 1986.

¹¹ Az első ilyen francia munka Lancelot de la Popelinière (1540–1608) „történetírásról és a történetíró mesterségéről” elgondolkodó műve: L. DE LA POPELINIÈRE: *Histoire des histoires*, Paris 1599. Napjainkban a legátfogóbb elemzést Bernard Guenée munkássága és a GRLMA historiográfiára vonatkozó kötete kínálja. GUENÉE, *Histoire et culture...*, 371–409. (részletes bibliográfia); Uő.: „Histoire, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Age”, *Annales. ESC* 28 (1973), 997–

A kutatások fellendülésére vonatkozó megállapítás méginkább érvényes a francia nyelvű történetírásra: a manapság leginkább használatos történetírás-történetek megfelelő fejezeteiben már találhatunk róla rövidebb, többnyire összefoglaló jellegű elemzéseket, használhatjuk a korábbi és mai irodalomtörténetek historiográfiára vonatkozó részeit, a legismertebb történetírók munkásságáról készített monográfiákat, az egyre szaporodó rész tanulmányokat, valamint a régebbi és újabb szövegkiadások kísérő tanulmányait is. Ugyanakkor a szövegek egy számottevő hányada még mindig kiadatlan (vagy régi, nehezen hozzáférhető s gyakran gyenge minőségű kiadásban létezik), ami nyilvánvalóan hozzájárul ahhoz, hogy mind a mai napig ez terület maradt az orientáló bibliográfiák egyik legszerényebb fejezete, és hogy a francia nyelvű történetírás felődésének átfogóbb, hazai feldolgozására — ismereteink szerint — eddig próbálkozás sem történt.¹²

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy vázlatos képet adjunk a középkori francia nyelvű történetírásról: sajátosságainak, főbb vonulatainak elemzésekor, ha még oly vázlatosan is, de szólnunk kell azokról a jellegzetességekről, amelyek fejlődésének különböző korszakaiban eltérő intenzitással jelentkeztek, mégis mindvégig szem előtt kell őket tartanunk. Közéjük tartoznak a francia nyelvűség kifejlődésének, továbbfejlődésének illetve expanziójának a kérdései, a latin és francia nyelvű történetírás kapcsolata és az úgynevezett „bilingvizmus” ügye, valamint a különböző, egymás mellett létező műfajok egymásra hatásának, de főleg a történetírásra gyakorolt befolyásának a problémaköre.

1. A francianyelvűség kezdetei és a történetírás

Mint ismeretes, a francia nyelvű történetírás egyik sajátossága, hogy a francia monarchia kiépítésében, fejlődésében, illetve később a francia „nemzeti tudar” kialakításában kezdettől fogva kivételesen fontos szerepet játszott, a másik szembevetülő vonása pedig, hogy a francia nyelvű irodalommal szerves kapcsolatban fejlődve, a történetírás maga is szorosan kötődött a Franciaországon kívüli expanzióhoz, a keresztes eszméhez

1016.; Uő.: „Les tendances actuelles de l'histoire politique du Moyen Age français”, in CTHS, Actes du 100e CNSS, Paris, 1975., Section de philologie et d'histoire jusqu'à 1610, I., Paris 1977, 45–70.; Uő.: Politique et histoire au Moyen Age. Recueil d'Études sur l'histoire politique et l'historiographie médiévales (1956–1980) Paris, 1981.

¹² A francia nyelvű historiográfiára vonatkozó többféle koncepciót bemutató adatokat vö. NISARD, i. m. 40–120.; LANSON, i. m. 49–63, 112–126, 133–140.; BÉDIER—HAZARD, i. m. 33–36, 75–83, 95–97, 107–109, 118–124.; ZINK, Introduction..., pp. 89–93, 137–147.; Uő.: Littérature..., pp. 190–197, 303–317. Az új kiadások (mint a fentebb említett „Lettres Gothiques”) bevezető tanulmányai legfrissebb kutatási eredményeket közvetítik, hasonlóképpen a „reprintek” is, mint a „Saint-Denys-i Szerzetes” személyét véglegesen azonosító és részletesen bemutató Guenée-tanulmány: B. GUENÉE: Michel Pintoin, sa vie et son oeuvre, I—LXXX., Paris, 1994.

és küldetéstudathoz, valamint a *keresztes hadjáratok* következtében létrejött keleti francia illetve „latin” közösségekhez.¹³

A francia történetírás kezdeteinek kutatásakor a műfajok között természetesen nehéz világos választóvonalat húzni, hiszen a közöttük lévő határ, különösen a történetírás szemszögéből nézve, meglehetősen elmosódott. Ha mégis megpróbálunk valamiféle különbséget tenni, s olyan kritériumokat meghatározni, amelyek elválasztják egymástól a középkor többé-kevésbé történeti tárgyú, francia nyelven született írásos anyagának különböző alkotásait, azonnal beleütközünk a világos műfaji szabályok hiányának problémájába és a periodizáció bizonytalanságaiba.

A kiindulópont ezúttal is a latin nyelvű történetírás: ugyanis az a műfaji felosztás, azok a változatok, amelyeket a latin nyelvű anyag esetében láthatunk, nagy vonalakban a francia történetírásra is érvényesek, azzal a különbséggel, hogy a latin művek esetében is időnként jól érzékelhető bizonytalanságok a francia nyelvű historiográfiában még *hatványozottabban* jelentkeznek. Noha — mint látni fogjuk — szinte minden megállapításunk alól van kivétel, úgy véljük, hogy a történeti anyag egymásra épülésének tanulmányozása a különböző periódusok főbb jellegzetességeinek szem előtt tartásával és kiemelésével oldható meg legeredményesebben.

A legelterjedtebb felfogás szerint tehát a legkorábbi (11–13. sz.) *történeti* kapcsolódású művek (elsősorban a történeti elemeket különböző mértékben tartalmazó „*chanson de geste*”-ek, a „*geszták*” és a „*regényes geszták*”, a „*vie*”-k) az *irodalom* tárgykörébe tartoznának (bár a bennük lévő gyakran erős történeti komponens révén a történetírás kezdő próbálkozásaiént is értékelhetők); ezt a fázist az előbbiekkal gyakran továbbra is szoros kapcsolatban álló *középkori történetírás* azaz *historiográfia* (13–15. sz.) követné, és a fejlődés lezárását pedig a *humanista történetírás* (15–16. sz.), majd pedig az úgynevezett *tudományos történetírás* (16. sz. után) színre lépése jelenthetné.¹⁴

Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a fenti csoportok nem egyszerűen *kronológiailag* és nem is *egymástól* világosan *elkülönülve* váltják egymást, de laza felosztásunk mégiscsak tesz egyfajta kísérletet az általunk vizsgált időszak alkotásainak rendszerezésére. Mindemellett a korabeli francia nyelvű irodalom egy részének igen erős történeti érdeklődése és egyes történetinek szánt művek erős irodalmi ambíciói oda vezettek, hogy az *irodalom* és a *történetírás* a középkor két utolsó századában is szoros kapcsolatban maradt egymással, annak minden következményével együtt; — sőt, ez a

¹³ DLF, 233–236.; EHRARD—PALMADE, *i. m.* 11–12.; jól fejezi ki ezt a szemléletet az össze-foglaló művek fejezet-beosztása is. BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 1–85, 124–126.

¹⁴ Különböző változatban, de alapvetően ezt a koncepciót követi BOURDÉ—MARTIN, *i. m.* 22–30, 33–56, 83–90. és EHRARD—PALMADE, *i. m.* 9–23, 97–125 (szövegek). A francia historiográfiával foglalkozó művek többsége a „*chanson de geste*”-et irodalmi műfajnak tekinti, a magyar szakirodalom a történetírásnál (is) számon tartja. A *gesztára* lásd továbbá: KRISTÓ GY.: *História és kortörténet a Képes Krónikában*, Bp. 1977, 8–10.; Kordé Z. lexikon-szócikkét: KRISTÓ GY. (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, Bp. 1994. (a továbbiakban *KMTL*); 234.; ZINK, *Introduction...*, 29–45.; F. LOT: *Études sur les légendes épiques françaises*, Paris 1958.; R. LEJEUNE: *Recherche sur le thème: les Chansons de geste et l'Histoire*, Liège 1948.

jelenség egyben a középkori francia nyelvű alkotások egyik *sajátosságaként* is felfogható. Ugyanakkor — ahol ez lehetséges — természetesen igyekezzük elkerülni a *történeti tárgyú irodalom*, a *történetírás* és a *történeti irodalom* túl gyakori *szinonim* használatát.¹⁵

A fentiek értelmében tehát az a korszak, melynek tanulmányozását elsősorban célul tűztük magunk elé, a *történeti érdeklődésű irodalom* (és a nyugat-európai latin nyelvű krónikairás) „uralkodásának” a végétől az első *humanista* történetírói produkciók megjelenéséig terjed.¹⁶ A forrásanyag *francia nyelvű történettrásként* számon tartott csoportja (amelyet szerzőik a legkülönbélebb néven — *krónika*, *história*, *napló emlékiratok*, *gesta*, *vita*, stb. — illettek) csupán a 12–13. század fordulóján jelentkezett először, amikor már túl vagyunk a francia nyelvű kultúra fejlődésének egy igen jelentős korszakán, melynek eredményei a történetírás kibontakozásának is előfeltételei voltak.

Mint ismeretes, az *írás viláágának* a tartós meghódításához a francia nyelvű alkotások valójában csak a 11. század második felében, a *világi tárgyú* művek megjelenésével jutottak el.¹⁷ A francia nyelvű szövegek *menyisége* azonban érzékelhetően csak a 12. század végétől emelkedett. Addig a latin nyelv egyértelműen uralta a szellem viláágát, így az irodalmat, s még inkább a történetírást. A középkori historiográfiával foglalkozó monográfiák természetesen sokoldalúan elemzik a latin nyelvű irodalomnak és történetírásnak a francia nyelvű történeti munkákra gyakorolt közvetlen vagy közvetett hatását.¹⁸

Tudjuk, hogy a régebbi időszakban, (a 11. század utolsó évtizedeinél korábban, tehát a Roland-éneket megelőzően) született és ránk maradt, *népnyelven* (*lingua rustica*,

¹⁵ A krónikára és a históriára lásd ZINK, *Introduction...*, 83–93.; Uő.: *Littérature...*, 99, 190–197.; KRISTÓ, *História és kortörténet...*, 6–7.; KMTL (Kordé Z.) 381.

¹⁶ Korszakhatárának eszerint a 12. sz. végét ill. a 16. sz. elejét tekintjük. ZINK, *Introduction...*, i. m. 90, 140–141.; EHRARD—PALMADE, i. m. 11, 14–15.

¹⁷ Többé-kevésbé általános az a nézet, mely szerint az első összefüggő francia nyelvemlékként ismert (Nithard által bilingvis, azaz „gall” és „germán” szövegváltozatban ránk hagyott) *strasbourgi esküt* (842. február 14.) követő évszázadokban a „gall”-ból „franciává” váló nyelv gyors fejlődésen ment keresztül, melynek során a *beszélt nyelvként* már gyakorlatilag egyeduralkodó és egyre gazdagodó ún. „*vulgáris nyelv*” az *írásbeliség* világában is mind szilárdabb pozíciókat szerzett meg. Közismert jelenség, hogy az *írásbeliség* kibontakozásának korai fázisában a korábban *orális*, tehát többnyire éneklés céljából készült irodalmi alkotások lejegyzésére elsősorban *emlékeztető* céllal, és ráadásul csak *részlegesen* került sor, s ez alól a francia irodalom legkorábbi szakasza sem volt kivétel., DLF 679–680.; J. FAVIER: *Dictionnaire de la France médiévale*, Paris 1993, 892.; ZINK, *Introduction...*, 14–18.; Uő.: *Littérature...*, 27–41.; BÁRDOSI V.—KARAKAI I.: *A francia nyelv lexikona*, Bp. 1996, 396–404, 410, 460.; LANSON, i. m. 3–10.; BÉDIER—HAZARD, i. m. 2–4.

¹⁸ A történetírás történetét elemző művek szerzői fel szokták hívni a figyelmet a franciaországi *latin nyelvű historiográfia* rendkívüli gazdagságára, valamint arra, hogy a latin nyelvű történetírás a francia tudományos életben nem csak mély gyökerekkel rendelkezett, hanem — elsősorban az egyházi történetírás területén — a későbbi századokban is tovább élt (pl. Bossuet (1627–1704) munkásságában), kiemelkedő alkotásokat hozott létre, s *jelentős* hatást gyakorolt a francia tudományosság fejlődésére. Erről érdekes fejtegetéseket ad BOURDÉ—MARTIN, i. m. 12–31.; LANSON, i. m. 91–94.

lingua laica) írott szövegek döntő többségének még vagy *konkrét liturgiai* funkciója volt (amennyiben a prédikációt meg kellett értetni a latin nem ismerő hívők tömegeivel), vagy pedig a *szentek életének* jobb megismertetése érdekében komponálták meg őket, többnyire a 9–10. század folyamán, mint például a Szent Eulália, a Szent Leodegard vagy éppen Szent Elek *vitáinak* francia változatait, melyeknek a hívőkre gyakorolt hatásáról fogalmat alkothatunk magunknak a lyoni Pierre Valdès ismert esetéből.¹⁹

A 11. századdal a dél-franciaországi *lírai* s az észak-franciaországi *epikus* költészet kiteljesedésével a *lingua laica* — ez esetben tehát a *langue d'oc* és a *langue d'oïl* — sorsdöntő fejlődési korszaka következett be.²⁰ A legkorábbi ismert hőskölteményt, a Roland-éneket számos más, a történeti elemet szintén nem nélkülöző geszta-ciklus követte. Kétségtelen, hogy a *chanson de geste*-ek a történelem iránti érdeklődés felkelésében illetve fenntartásában kulcsszerepet játszottak, s ami jelenlegi vizsgálódásunk szempontjából különösen fontos, egyre szélesedő kör számára garantálták a bennük meglévő *történeti anyag népnyelven* való hozzáférhetőségének lehetőségét.²¹ Aligha kétséges, hogy sikerük nagy hatással volt a későbbi történetírókra, akik számára ezáltal

¹⁹ DLF, 667–668, 672.; FAVIER, *Dictionnaire...*, 950.; BOURDÉ—MARTIN, *i. m.* 17–18.; ZINK, *Introduction...*, 25–26.; Uő.: *Littérature...*, 32–40.; G. B. DESTROY: „L' hagiographie et son public au XI^e siècle”, in *Études critiques d'hagiographie et d'icologie*, Bruxelles 1967, 475–507.

²⁰ Mint ismeretes, a francia történeti irodalomnak, a *chanson de geste*-ek archetipusának és első mesteri teljesítményének, a Roland-ének-nek az írásba foglalására (oxfordi kézirat) a 11. sz. második felében került sor (noha adat van arról, hogy a hastings-i csata előtt a harci kedv fokozása érdekében már énekelték). ZINK, *Littérature...*, 86–91.; ZINK, *Introduction...* 33–36.; GRLMA, XI, *La littérature historiographique des origines à 1500*, (dir.: H. U. Gumbrecht—U. Link-Her—P. M. Spangenberg), I/ II, 285–311. A Roland-énekre és a Nagy Károlyra vonatkozó irodalom iránti érdeklődésre jó példa a „Société Rencesvals” tevékenysége. Vö. *Charlemagne et l'épopée romane, Actes du VII^e Congrès International de la Société Rencesvals, Liège. 28 août—4 septembre 1976*, I–II, Paris 1978. A Roland-ének magyar fordítása: Roland-ének ford. Rajnavölgyi G., Bp. 1996. A legalaposabb magyar szempontú tanulmányok közül lásd KOROMPAY K.: *Középkori neveink és a Roland-ének*, (Nyelvtudományi értekezések 96.) Bp. 1978. igen alaposan dokumentált művét.

²¹ Az első *chanson de geste*-ek születésének, eredetének, lejegyzésének, a bennük található *történeti mag* meghatározásának problémája a kezdetektől fogva foglalkoztatta a szakirodalmat, s számos kérdésben a viták mind a mai napig nem jutottak nyugvópontra. Anélkül, hogy részletesebb elemzésekbe bocsátkoznánk, fel kell hívni a figyelmet arra a historiográfiai tevékenység vizsgálatára szempontjából nem elhanyagolható körülményre (melynek elfogadásában egyébként a szakirodalom egységesnek tekinthető), hogy ezek a geszták a középkor folyamán mindvégig a „*harci erényeknek és a kereszténységért vívott küzdelemnek a legkedveltebb ábrázolási formáját*” jelentették, a történetiség az egyik legfontosabb törekvésük volt, s ezzel a kortársakra mindig rendkívüli hatást tudtak gyakorolni és igen népszerűek voltak. GUENÉE, *Histoire et culture...*, 83.; M. de RIQUIER: *Les Chansons de geste françaises*, Paris 1957.; ZINK, *Introduction...*, 37–44.; Uő.: *Littérature...*, 71–98.; LEJEUNE, *i. m.* 197–210.; LANSON, *i. m.* 15–35.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 7–15.

is világossá válhatott, hogy ha műveik számára *szélesebb közönséget* is akarnak, akkor a *nép* nyelvén kell szólniuk.²²

Ugyanakkor a nyelv gazdagodásához és a francia nyelvűség további terjedéséhez nagyban hozzájárult egy új irodalmi kifejezési forma, a *regény*, amely a 12. század közepén, tehát *időrendileg harmadikként* csatlakozott a két korábbi műfajhoz, a lírai és az epikus költészethez. Szerepét azért kell itt feltétlenül megemlítenünk, mert egyrészt ennek a középkor során igen népszerűvé lett műfajnak bizonyos típusai és a történetírás igen szoros kapcsolatban álltak egymással, másrészt pedig a bennük „átmentett” történeti tárgyú, illetve a korabeli társadalomra vonatkozó információkat a modern történetírás is előszeretettel használta forrásként, különösen a középkori francia társadalom és gondolkodásmód tanulmányozásához.²³

A regény, amely már születésekor is igen erős történeti töltéssel rendelkezett, s döntően *antik* és *breton* hagyományokból táplálkozott, kezdetben a már meglévő, ismert *latin szövegek* (leggyakrabban próza) többnyire *verses* adaptációját jelentette, majd később *francia nyelvű prózaként* teljesedett ki, és létrehozta az *első* olyan francia irodalmi műfajt, melyet döntően *nem éneklésre*, hanem *olvasásra* (többnyire felolvasásra) szántak. Másik fontos újítása az volt, hogy az általa használt nyelv, a népnyelv, a *regény nyelv*eként, azaz a *langue romane*-ként („*langue des romans*”) vált ismertté, s ez önmagában is utal sajátosságára és népszerűségére: a *nyelvet* és a *műfajt* ugyanaz a kifejezés jelölte.²⁴ A *műfaji és nyelvi* gazdagodás, valamint az igen figyelemreméltó *írói, kompilációs és másoló* tevékenység következtében a francia irodalom a 11–12. században dinamikus fejlődésen ment keresztül, és elérte *első virágkorát*. Ebből az első virágkorból azonban a *népnyelven* írott, szoros értelemben vett történetírás *még hiányzott*.²⁵

²² „A szerző gögös büszkesége meghajolt az olvasottság és műveltség követelményei előtt.” — írja GUENÉE, *Histoire et culture...*, 220. Az irodalmi nyelv és a köznyelv problémájára E. AUERBACH: *Literatursprache und Publikum in der Lateinischen Spätantike und im Mittelalter*, Bern 1958 és ZINK, *Introduction...*, 11–14.; GRLMA, XI. / 3., 719–735.

²³ LANSON, *i. m.* 35–49.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 15–25, 28–33., ZINK, *Littérature...*, 61–89.; A. FOURRIER: *Le courant réaliste dans le roman courtois en France au Moyen-Age, I. Les débuts (XII^e siècle)*, Paris 1960., LANGLOIS, Ch.-V.: *La vie en France au Moyen Age de la fin du XII^e au milieu du XIV^e siècle d'après les romans mondains du temps*, Paris 1924.; átfogó elemzése GRLMA, VI. / 1–3.

²⁴ Kialakulására: ZINK, *Littérature...*, 131–169.; Uő.: *Introduction...*, 61–82.; LANSON, *i. m.* 31–41.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 38–42.

²⁵ A ránk maradt *korábbi szövegek* döntő többsége is 13. sz.-i másolatban ismeretes, s hogy a francia nyelvű irodalmi alkotások *diffúziója* is (számos körülmény szerencsés összejátszása következtében) ekkor kapott jóval nagyobb lendületet, és ekkortól kezdett igazán intézményesülni a szélesebb érdeklődésre számot tartó *intellektuális* tevékenység, a tudás terjesztése, mint ahogy ekkor indultak gyors fejlődésnek az intellektuális tevékenység új központjai, az egyetemek is. Lásd mindenekelőtt J. LE GOFF: *Az értelmiség a középkorban*, Bp. 1979, 91–165.; L. GÉNICOT: *Le XIII^e siècle européen*, Paris 1984, 299–308, 360–375.; J. VERGER: *Les universités au moyen-âge*, Paris 1973; J. MINOT: *Histoire des universités françaises*, Paris 1991, 9–17.; G. LEFF: *Paris and Oxford Universities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, New York 1968; LAVISSE, *i. m.* III/1. (LUCHE, A.), 332–346,

Mint ismeretes, a kutatók a *reflexió* és a *bevésés* századának a szintézisteremtő 13. századot tekintik. Jelenlegi vizsgálódásunk szempontjából különösen fontos, hogy ettől az időszaktól a francia nyelvű történetírás már egy igen *színvonalas*, irodalmi produkciók sorát adó, s azon csiszolódott nyelv birtokbavételével számolhatott, ami persze nem jelenti azt, hogy az így kapott lehetőségekkel a történetírás minden alkalommal élni is tudott.²⁶

Ha tehát eszerint a francia nyelvű irodalom *születését* a 11. századra tesszük, a *francianyelvűség* igazi kibontakozását pedig a 12.-re, akkor a 13. századra úgy tekinthetünk, mint a francia nyelvű szövegeknek az *írás világába* való *tömeges* belépésének korszakára. A fejlődés további folyamata jól ismert: ez az írásbeliség kétségtelenül kedvezett a *prózának* (melyet a 13. század egyik legfőbb irodalmi újításának tekintenek), s a *francia nyelvű próza* születése jelentős lökést adott egy újabb, latinul már magas színvonalon létező műfaj, a *történetírás* „laikus nyelven” történő kibontakozásához.

Ezzel egyidőben, a 13. századtól kezdődően a történetírás területén *három* vonatkozásban is egyfajta erőteljes világlasodási, „*szekularizációs folyamat*” ment végbe, amelynek eredményeképp egyrészt a historiográfia *kikerült* a kolostorok falai közül, vagyis többé már *nem* szükségszerűen volt *papi—szerzetesi* tevékenység; másrészt a *történetíró* ezentúl már lehetett *világi* személy is, de akár egyházi, akár — a latint mégoly jól ismerő — világi személyről legyen is szó a továbbiakban *népnyelven* (is) írt; harmadrészt a történetírás *egyre színvonalasabb* alkotásai váltak jóval szélesebb körben hozzáférhetővé a latinul nem tudó, „*laikus csoportok*” számára.²⁷

Ismereteseek azok — az itt nem részletezendő — gazdasági, társadalmi és politikai változások, melyek nagymértékben hozzájárultak mind a *történelem iránti érdeklődés* kibontakozásához, mind pedig a *francianyelvűség* további terjedéséhez. Az irodalom esetében és a minket különösebben érdeklő *történetírás* területén a *laicizálódási folyamat* a 13. század előrehaladtával mindinkább éreztette hatását, és egyre növekedett azoknak a száma, akik *mindkét nyelvet* jól („irodalmi szinten”) ismerték: mindenesetre az írói tevékenységnek az a változata, melynek során *latin szövegek* alapján *francia nyelvű* regények íródtak, elsősorban ezt valószínűsíti. Ezek a korai történetírók, „re-

371—383. és III./2 (LANGLOIS, Ch.-V.), 380—412.

²⁶ Emlékeztetnünk kell itt arra is, hogy a francia *nyelvfejlődési korszakolás*, a legelterjedtebb nézet szerint — a számunkra most lényeges, a 12. sz. utolsó harmadától a 15. sz. végéig terjedő időszakot figyelembe véve — *ófrancia, középfrench, reneszánszkori* francia nyelvet tart számon, s a főbb korszakokon belül is további időbeli és területi felosztásokkal találkozhatunk. Ugyanakkor az egymást követő korszakok nyelvében nagy különbségek mutatkoztak, hiszen — mint ismeretes — Villonnak már szinte megoldhatatlan problémát okozott az *ófrancia* nyelv megértése. BARDOSI—KARAKAI, *i. m.* 404.; A.-J. GREIMAS: *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, Paris 1980, V—X; A.-J. GREIMAS—T. M. KEANE: *Dictoinnaire du Moyen Français. La Renaissance*, Paris 1992. (bevezető és bibliográfia: V—XLI. oldalak); LANSON, *i. m.* 3—8.; ZINK, *Introduction...*, 11—14.; Uő.: *La littérature...*, 9—16.; LAVISSE, *i. m.* III./1. (LUCHE, A.), 335—379.

²⁷ EHRARD—PALMADE, *i. m.* 11.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 219—220, 223—224, 315—328.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 2—4, 33—34.

gényírók” — vagy éppen *regény-átírók* — is döntő többségben (kezdetben legalábbis) az „írastudás” korábbi egyedüli letéteményesei, tehát *egyházi személyek* voltak, mint például a breton—normann hagyomány egyik legismertebb képviselője, Wace bayeux-i kanonok (12. sz.); de lehettek a még erőteljesebb laicizálódás reprezentánsai is, mint a Szent háború *historiáját* versben megíró, szintén normann származású trubadúr, Ambroise (12. sz. második fele).²⁸

A francia nyelv fontosságának növekedése a keresztény világban ugyanakkor egy komplex — *külső és belső* — francia *expanzió* részének tekinthető, mely szorosan kapcsolódott ahhoz a *gazdasági*, de méginkább a *politikai* illetve a *kulturális* *expanzióhoz*, amelyet a Francia Királyság a 13. sz. végéig produkált. Ez az *expanzió* a középkori Európa viszonyai között szinte *példátlan* méreteket öltött, s mint ismeretes, *hatótávolsága* a Brit szigetektől a Mediterráneum medencéjén át a Szentföldre terjedt.²⁹ Vizsgálódásaink során tehát nem szabad szem elől veszítenünk, hogy a 13. századi Európában és a Közel-Keleten, a fejedelmi udvarokban (Észak és Dél-Itáliában, Németalföldön, Németországban), az adminisztráció központjaiban és azon túlmenően is (Angliában, a „Latin Államokban”, Flandriában) *franciául nagyon sok helyen beszéltek és írtak*. Ha a latin mellett volt „*világnyelv*” ebben az időszakban, akkor az minden bizonnyal a *francia* volt, hiszen, mint az olasz Brunetto Latini írta, azt „*közönségesen ismerte mindenféle ember*”, a francia nyelvet „*élvezetesebb volt írni és olvasni mint bármi más*” továbbá

²⁸ DLF, 53.; FAVIER, *Dictionnaire...*, 40.; LANSON, *i. m.* 49—51.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 34—35, 75.; ZINK, *Introduction...*, 62—64, 67—69, 71, 89, 111.; Uő.: *Littérature...*, 3—64, 190—191.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 58, 221.; GRLMA, XI./ 1, 127—134.; XI./ 3, 951—1023.

²⁹ Ebben mindenekelőtt a kereszties hadjáratoknak volt döntő szerepe, amelyek formailag megvalósították és egyben generálták is a folyamatos keleti francia *expanziót*. A kereszties hadjáratokra vonatkozó főbb irodalmat lásd: DLF 233—236., továbbá LAVISSE, *i. m.* III./1, (LUCHAIRE), 383—388.; P. ALPHANDÉRY—A. DUPRONT: *La Chrétienté et l'idée de croisade*, Paris 1959 (repr. 1995), 517—545. (bibliográfia); R. GROUSSET: *L'épopée des croisades*, Paris 1968; R. PERNOD: *Les hommes de la croisade*, Paris 1982; K. M. SETTON, *History of the Crusades*, I—III, Philadelphia—Madison 1955—1975; E. PERROY: *Les Croisades et l'Orient Latin (1095—1204)*, Paris 1973; J. LONGNON: *L'Empire Latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris 1951; *Recueil des historiens des Croisades, Historiens occidentaux*, főleg I—VI, Paris 1841—1895; J. BÉDIER: *Les Chansons de Croisade*, Paris 1909; J. RICHARD: *Le Royaume Latin de Jérusalem*, Paris 1953; H. E. MEYER: *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hannover 1960; P. ROUSSET: *Histoire d'une idéologie: La Croisade*, Lausanne 1983; magyar nyelven megjelent munkák: W. ZÖLLNER: *A kereszties háborúk története*, Bp. 1980; R. PÖRTNER: *A Szent Sír hadművelet. A kereszties hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095—1187)*, Bp. 1985; BOZSÓKY P. G.: *Kereszties hadjáratok*, Bp. 1995; TÖRÖK J.: *Szerzetes és lovagrendek Magyarországon*, Bp. 1990; ZOMBORI I.: *Lovagok és lovagrendek*, Bp. 1988; S. HOWARTH: *A templomosok titka*, Bp. 1986; REISZIG E.: *A jeruzsálemi Szent János-lovagrend Magyarországon*, I—II, Bp. 1925—28; PESTY F.: „A templáriusok Magyarországon”, *Magyar Akadémiai Értesítő*, 2 (1861), 30—152.

azért is, mert „*olyan alkotások és olyan gondolatrendszer terjedését garantálta, mely az egész nyugati világnak szolgált szellemi táplálék gyanánt*”.³⁰

A mi szempontunkból külön kiemelendő az a dél, kelet és délkelet (Mediterráneum, Közép-Európa, a Balkán és Közel-Kelet) felé irányuló, rendkívül dinamikus és tudatos expanzió, melyet a különböző *francia dinasztiák* folytattak a középkor folyamán. A középkori francia nyelv hatóságára minden bizonnyal *messze túlnőtt* azon, amit a (latint leszámítva) a többi nyelv produkált, s valószínűleg nem teljesen alaptalan az a megközelítés, mely a 13. század végére már egy olyan, valóban nagy kiterjedésű „*irodalom—birodalom*” meglétéről beszél, amely a Francia Királyság határain, és e határokhoz közvetlenül kapcsolódó területeken (pl. Flandria) túlmenően *alkotóan jelen volt* Dél-Itáliában, Szicíliában, Angliában s a keleti latin államokban is.³¹

Ugyanakkor tudjuk, hogy évszázadokon át léteztek és fejlődtek olyan *francia nyelvű civilizációs egységek*, amelyek a már említett dinamikus expanzió *kisérőjelenségeként* jöttek létre, de a széles értelemben vett környezet változásainak következtében fokozatosan visszaszorultak, mint a Brit szigeteken a *normann hódítás* következtében kialakult, ma már talán távolinak tűnő, de efemernek mégsem tekinthető *francia* illetve „*franciás*” műveltség, melynek lenyomata mélyen belerajzolódott a középkori Angol Királyság több évszázadának (11—15. sz.) történetébe.³²

Kétségtelen, hogy a francia nyelv *irodalmi nyelvként* is hosszú ideig megőrizte kiváltságos szerepét az Angol Királyság területén; ismert dolog, hogy Anglia királyai Hódító Vilmostól I. Edwardig, tehát két évszázadon keresztül *francia nevet viseltek*, angolul nem mindegyik királyuk tudott (legfeljebb értett valamelyest), s hogy a francia nyelv (mint ahogy azt az angol nyelvfejlődésre gyakorolt normann hatás mutatja) nem állt

³⁰ DLF, 144—145.; ZINK, *Introduction...*, 123—124.; BÁRDOSI—KARAKAI, *i. m.* 177—181.; FA-
VIER, *Dictionnaire...*, 560—561.

³¹ A francia nyelvnek a középkor folyamán számos *regionális változata* létezett; — egyesek szinte teljesen eltűntek, mások a későbbi fejlődés során *dialektusként* maradtak fenn. Így pl. Északon, ahány fontosabb régió, annyi dialektus létezett (létezik részben ma is), mint a pikárdiai, az île-de-france-i, a vallon, a lotharingiai, a champagne-i, normandiai, az anjou-béli, a poitou-i, de Burgundia esetében a helyzet még speciálisabb, amennyiben burgund (Burgund Hercegség) és birodalmi-burgund (Burgund Grófság, azaz Franche-Comté) dialektusokat is megkülönböztetnek. A. FIERRO-DOMENECH: *Le pré carré. Géographie historique de la France*, Paris 1986, 152—158, 274—281.; BÁRDOSI—KARAKAI, *i. m.* 100—108.; LANSON, *i. m.* 5—6, 10—13.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 2—5.; ZINK, *Littérature...*, *i. m.* 14—16.

³² A francia nyelv elterjedtségére, kivételes szerepére és kulturális pozícióira minden bizonnyal jellemző az, amit Angliában lehetett tapasztalni a normann hódítástól a 14. sz. végéig, s jól érzékel-
tetik a helyzetet Philippe de Beaumanoir (1250—1296) egyik legelterjedtebb és legnépszerűbb regényé-
nek (*Jehan et Blonde*) erre vonatkozó megjegyzései, melynek során a főhős, *Jehan* számára soha nem
jelentett nehézséget, hogy *franciául tudó* embert találjon sok éves angliai tartózkodása alkalmával, to-
vábbá hogy a szerelmére, *Blonde*-ra gyakorolt vonzereje nem kis mértékben annak is volt köszönhető,
hogy „...*kedves volt, beszélt franciául, tudott sakkozni és kockajátékot játszani*”... DLF, 584—585.;
LANGLOIS, *i. m.* 177—209.; Vö. Ch. PETIT—DUTALLIS: *La monarchie féodale en France et en Angle-
terre (X—XIII. sz.)*, Paris 1971, 61—69, 103—125, 154—175.

meg az udvari elit divatjának szintjén, hanem eljutott a társadalom mélyrétegeihez is. Mindennek az lett a következménye, hogy az *anglo—normann* irodalmi produkció a középkori francia irodalom egyik legfontosabb és kibontakozásának „bázis-területét” megszerte meghaladó, nagyhatású egységévé vált, s mint ilyen, része volt az „angol—francia *kettős monarchia*” sajátos *civilizációs* konstrukciójának. Valójában ez több évszázadon át tartó *trilingvis jelleg* az angol társadalom és politikai rendszer egyik sajátosságának tekinthető: volt olyan, nem is túl rövid időszak az Angol Királyság történetében, amikor az *angol*, a *francia* és a *latin* egyaránt használatban volt, és egymással párhuzamosan létezett. Közülük a latin még sokáig megmaradt az egyház és részben az adminisztráció nyelvének, a *francia* pedig kezdetben, mint a *hódító nyelve*, számos területen került előtérbe, főleg az uralkodó elit körében, tehát az *adminisztrációban*, az *államigazgatásban* valamint az *irodalom* és a *művelődés* terén, vagyis mindazon részében az angol társadalomnak, amely az udvarhoz közvetve vagy közvetlenül kötődött, illetve azokon a találkozási pontokon, melyek lehetővé teszik, hogy a történettudomány a fentebb már említett „*kettős monarchiáról*” beszélhessen.³³

Első látásra talán paradox módon Normandia elvesztése — tehát az angol monarchia „*insularizálódása*” — után, a 13. század elejétől ez a folyamat nem szakadt meg egy csapásra, sőt, még a francia nyelv pozícióinak *átmeneti erősödéséhez* is vezetett, melynek során a francia, az elegánsnak számító irodalom nyelve mellett épp ekkor vált igazán az *udvari adminisztráció* és a *kereskedelem* kommunikációs eszközévé is, ami nyilvánvalóan (a továbbra is fennmaradó intenzív flandriai — tehát *külső* nyelvi — kapcsolatok mellett) a francia nyelv komoly szigetországi *belső tartalékaira* is utal.³⁴

Így a 13. század során kibontakozó tendenciák áttekintésekor azt tapasztalhatjuk, hogy a francia nyelv a keresztény világ egymástól igen távol eső pontjain játszott fontos szerepet, amit számos példával lehet igazolni: ezúttal csak emlékeztetünk arra, hogy Oroszlánszívű Richárd szentföldi fogsága (1192—1194) során *provençal* nyelven, pár évvel később *poitiers-i dialektusban* verselt, hogy az 1214-es *Magna Charta*-nak, vagy az 1258-as *Oxfordi províziók*-nak a latin mellett „szimultán” *francia* változata is készült (angol nyelvű változat csak később), hogy Marco Polo *franciául diktálta* az utazásairól szóló visszaemlékezéseit, hogy az Anjouk vonzáskörébe került firenzei Brunetto Latini (1200 k.—1294) francia nyelvű „*Enciklopédiát*” (1267) írt, hogy Dél-Itáliában Szicília,

³³ PETTI—DUTALLIS, *i. m.* 7—11.

³⁴ A források, amelyek a váltás időszakát is jól kitapinthatóvá teszik, a 14. sz. második felére jeleznek komolyabb angol nyelvi előretörést. Lancaster Henrik (1310—1361) még szívesebben írt franciául (így pl. írt egy igen szép meditációt, „*Livre des Saintes medicines*” címen), kisebbik fia, John Gower (1330—1402), a franciáról sokat fordító Chaucer barátja mindhárom nyelven jól tudott és írt (latin, francia, angol), a normann hódítás óta IV. Henrik (1366—1413) az első igazán angol anyanyelvű angol király, aki azonban még mindkét nyelvet jól beszéli, míg fiának, V. Henriknek (uralk. 1413—1422), még ha tudott is valamelyest franciául, egy olyan fontos esemény alkalmával, mint amilyen a jövődöbelijével, Franciaországi Katalinnal folytatott beszélgetés, már tolmács segítségére van szüksége. DLF 177—178, 373, 436.; BÁRDOSI—KARAKAI, *i. m.* 26.; ZINK, *Littérature...*, *i. m.* 267—268.

majd Nápoly trónján ekkor az az Anjou Károly (1226—1285) ült, aki *maga is költő* volt, s hogy Bizánc elfoglalását követően a francia nyelv gyökeret eresztett *Dél-Kelet Európában* is (melyről az ott született *történetírás* is méltó módon tanúskodik), vagy hogy *Örményország* királyának unokaöccse, Hayton (Héthoum, 1230 k.—1314 k.) egy szintén *francia nyelvű* munkát alkotott „Kelet” történetéről „*Fleur/Livre des Histoires*” (1296), továbbá hogy a *keleti latin* királyságokban a franciák pozíciója maradt mindvégig a legerősebb, valamint hogy (ezzel összefüggésben is) a francia nyelvnek nagy hatása volt a kereszteshadjáratok alkotta „nemzetközi” nyelvre, az ún. „*lingua franca*”-ra is.³⁵

Mindez arra enged tehát következtetni, hogy a 13. századra a francia nyelvű irodalom, s ezzel együtt a *történeti irodalom*, majd pedig a *történetírás* egyrészt az *országon belül* indult virágzásnak, másrészt a Francia Királyság politikai határait *messze meghaladó pozíciókat* szerzett, s ezt a kivételes helyzetét, ingadozásokkal ugyan, de csaknem az egész középkor folyamán sikerrel meg is tudta őrizni. Valószínűleg egyet lehet tehát érteni azzal a 13. századi helyzetre vonatkozó megállapítással, mely szerint az egész gyarmati korszakot megelőző időszakban, „*Franciaországon kívül ennyire elterjedve a francia nyelv soha nem volt.*”³⁶

2. A „bilingvizmus” kialakulása és következményei

Azzal a kimagasló szellemi tevékenységgel összefüggésben, mely a francia egyetemen, különösen pedig a párizsi egyetemen a 13. századtól kezdődően jelentkezett, továbbá azokkal a szellemi áramlatokkal összefüggésben amelyek az egész nyugati kereszténységben általában a művelődés területén kibontakoztak, Franciaországban virágzó latin nyelvű kultúra, s ezen belül természetesen igen magas színvonalú latin nyelvű *irodalom és történetírás* alakult ki. Ugyanakkor világos, hogy a középkor „*legintellektualisabb és legintellektualistább*” századában, Roger Bacon és Szent Tamás korában a szellemi fellendülés és tudományosság kiváltságolt területe *nem a história* volt, hanem a *teológia*, a *jog*, és a *természettudományok*. Kétségtelen, hogy ezen a három kulcsfontosságú területen a vulgáris nyelv előretörése alig volt észlelhető (ez alól bizonyos esetekben a *jog* jelentett kivételt), miközben az *értékrendben* jóval a teológia és a tudományok mögött álló *irodalom s történetírás* terén a francia nyelv igen erőteljes *offenzívába* került. Ebben a folyamatban az az általános tendencia, hogy *minden, ami az állammal kapcsolatos, vagy/és szélesebb közönséghez kíván szólni, fokozatosan a francia nyelv használata felé közelít*. A *latin nyelv és a francia nyelvtudás* — mint látni fogjuk, gyakran igen *termékeny* — kapcsolata, és a kapcsolatukat sokoldalúan befolyásoló *hatás-*

³⁵ Az alapvető bibliográfiai adatokat lásd *DLF* 144—145, 169, 370, 635.; BÁRDOSI—KARAKAI, *i. m.* 345.

³⁶ FIERRO-DOMENECH, *i. m.* 277—281.; LANSON, *i. m.* 35, 38.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 2.; LAVISSE, *i. m.* III./2. (LANGLOIS, CH.-V.), 404.

mechanizmusnak a rövid vizsgálata mindenesetre elkerülhetetlen a középkori francia nyelvű történetírás fejlődésének bemutatásakor. Az alábbiakban ezúttal csupán a *legáltalánosabb* problémák felvetésére szorítkozunk, utalva a szakirodalomban helyenként meglévő nézetkülönbségekre is.³⁷

A középkori latin és francia nyelv egymáshoz való viszonyának elemzésénél meglehetősen gyakoriak a *szélsőséges* megközelítések. A kor viszonyainak ismeretében aligha vitatható annak a megállapításnak a valóságtartalma, mely szerint a „*tudás világában élőknek, egészen a 13. század elejéig, igencsak nehezükre esett azt elfogadni, hogy egy történeti mű, mely méltó erre a névre, más nyelven is íródjék, mint Cicero, Suetonius vagy Sallustius nyelvén*”, de eközben nem teljesen ok nélkül jelentkezhetett olyan nézet is, mely sommásan kinyilvánította, hogy a 13. századtól kezdődően, a francia nyelvterületeken a „*latin a filozófusok, a teológusok, a természettudósok és a jogtudósok,*” valamint az „*egyetemi oktatás nyelve*” maradt csupán. Az alaposabb vizsgálódás viszont arra enged következtetni, hogy bizonyos műfajoknál — *különösen a történetírás esetében és a középkor két utolsó évszázadában* — a két nyelv együttes létezése kifejezetten *termékenyítőleg*, néhol pedig konkrétan is *egymást kiegészítő* módon, nem egyszer bonyolult *hatásmechanizmus* szabályai szerint hatott.³⁸

Noha a latin nyelv *tekintélye* (összefüggésben természetesen azzal is, hogy a latin a *Szentírás nyelve*, valamint hogy ekkor már hatalmas latin nyelvű *antik és keresztény* szellemi produkció állt az írástudók rendelkezésére) az írás világában még hosszú ideig *töretlen* maradt, az egyeduralom fokozatosan megszűnt, hiszen meglehetősen korán és mind erőteljesebben jelentkezett az a már említett *ellentmondás*, mely a „közönség” színvonalasabb latin nyelvi ismereteinek *hiánya* és a szerzők azon törekvése között feszült, hogy alkotásaik minél szélesebb, de legalábbis „kellően széles” körben válhassanak ismertté. A problémát mindinkább az jelentette, hogy a latin mint az *entellektüelek*, az értelmiség — szükségképpen döntően az *egyházi* értelmiség — nyelve valójában nemhogy szélesebb tömegekhez nem szólhatott, de a *színvonalas latin tudás* gyakran komoly problémákat jelentett még a középkori politikai rendszer különböző, kulcsfontosságú pozíciójában lévő méltóságviselőinek, köztük az *uralkodók* jó részének, sőt (mint gyakran maguk mondják) még a latinul írók a számára is.³⁹

Nyilvánvaló, hogy a latin nyelvről a vulgáris nyelv irányába történő váltás nem kizárólag a latin és a francia, hanem általában véve a *latin és a népnyelv* problémájaként jelentkezett. Noha a dolgok természetéből következően ez a váltás nem hirtelen következett be, az *igény megjelenésének* és érvényesülésének bizonyos fázisai, sőt, egyes

³⁷ BOURDÉ—MARTIN, *i. m.* 18—22.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 25—36.; LE GOFF, *Értelmiség...*, 119—133, 151—165.; Uő.: *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris 1984, 378—391.

³⁸ GUENÉE, *Histoire et culture...*, 226, 303.; ZINK, *Introduction...*, 11—14.

³⁹ GUENÉE, *Histoire et culture...*, *i. m.* 315—319.; ZINK, *Littérature...*, 190—191.

vélemények szerint szinte még a „*döntés pillanata*” is rekonstruálhatónak tűnik.⁴⁰ Jól lehet Franciaországban az írott kultúra még sokáig (a 12. század végéig) valójában csak a *latin nyelvű* kultúra lehetett, s a népnyelven született produkcióknak az írás világába való belépése korántsem volt zökkenőmentes, sőt, csak bizonyos visszaesések árán volt elképzelhető, a 12. század második felére mégis olyan fokozatos változás következett be, mely a történetírás iránti érdeklődést alaposan megnövelte. Ez egyben feltételezi, hogy mintegy évszázadnyi idő kellett ahhoz, hogy a *népnyelven már létező*, de még *nem írott* kultúra *kettős* irányú fejlődésen menjen keresztül. Egyrészt, hogy *írott kultúrává* legyen, másrészt hogy a *szóbeli hagyomány* által megőrzött információk utat találjanak, beemelődhessenek a *latin nyelvű* szövegekbe is. Ugyanakkor a francia nyelvű történetírás kezdetben még „*külső támogatásra*” szorult, és számára a korábbi vagy kortárs latin nyelvű munkák egyrészt *konkrét forrásként*, másrészt a *tekintély forrásaként* jelentek meg és éltek tovább.⁴¹

Mind gyakrabban fordult azonban elő, hogy történetírásnak, amelytől egyre inkább elvárták egy *uralkodó* vagy éppen egy adott uralkodócsalád hatalmának *legitimációját* is, éppen az uralkodó (vagy fejedelem) kívánságára születtek *vulgáris nyelvű* változatai, hiszen a legvilágosabb és a leghatásosabbnak tűnő érvrendszer sem érhetett sokat, ha ez az erénye csak egy szűk kör előtt tárulhatott fel. Franciaországban ezek az uralkodói elvárások — természetesen nem véletlenül — egybeestek a *Capeting-monarchia* lendületes, a 13. század során kibontakozó fejlődésének korszakával.⁴²

⁴⁰ Magától Einhardtól tudjuk, hogy már Nagy Károly, hogy a „*régi királyok történetei veszendőbe ne menjenek*”, vulgáris nyelvre íratta át a rájuk vonatkozó szövegeket, s hogy frank nyelvtant íratott; hogy a Nagy Alfréd-korabeli Angliában, ahol a misszionáriusok tevékenysége is a népnyelv alkalmazását segítette elő, maga Nagy Alfréd nem csak *lefordította népnyelvre* Beda egyháztörténetét, s íratott egy *angolszász krónikát*, hanem *maga ültette át* Orosius-t angolra. Ezeknek a kísérleteknek azonban, történeti okokból, nem lehetett kimutathatóan megtermékenyítő hatása a szóbanforgó „vulgáris nyelvek” fejlődésére, amit egyebek mellett bizonyít az a tény, hogy még a fentebb említett *angol krónika* is *latin fordításban* maradt az utókorra. DLF, 252.; LAVISSE, i. m. II./1. (KLEINKLAUSZ, A.), 348.; EINHARD: *Vita Caroli Magni*, (Halphen-féle kiadás XXIX. fejr. 82–83.), idézi GUENÉE, *Histoire et culture...*, 220.; A. GRANSDEN: „Historical Writing in Twelfth-Century England”, *Speculum* 47 (1972), 29–51.

⁴¹ Jellemző volt, hogy a vulgáris nyelven született művek esetében szerzőik továbbra is gyakran hivatkoztak a legfontosabbnak tekintett *latin nyelvű* alkotásokra, (elsősorban a *Szentírástra*), egyrészt mint *forrásra*, másrészt a történeti mű hitelességét és komolyságát igazolandó, a saját alkotás számára elengedhetetlenül szükséges *tekintély* megteremtése érdekében. A „régiek” tekintélyhordozó funkciója a szellemi élet minden területén érvényesül, a teológia „történefilozófiaként” is értelmezhető. V.ö. GUENÉE, *Histoire et culture...*, 27–33.; LE GOFF, *La civilisation...*, 365–371.; Uő.: *Az értelmiség...*, 17–21.; BOURDÉ—MARTIN, i. m. 8–22.

⁴² GUENÉE, *Histoire et culture...*, 220.; ZINK, *Introduction...*, 18–19, 21–22, 88–89.; Uő.: *Littérature...*, 190.; az állami intézmények kialakulására: J. FAVIER: *Le temps des Principautés*, Paris 1984, 137–154, 177–223.; LAVISSE, i. m. III./1. (LUCHAIRE, A.), 122–284., és III./2. (LANGLOIS, CH.-V.), 322–339.; J. ELLUL: *Histoire des institutions françaises de l'époque franque à la Révolution*, Paris 1987, 247–269.; RICHARD, *Saint-Louis...*, 277–320, 428–437.

A középkori *latin történeti munkák szerzői* kezdetben még hagyták előtörni a virtuóz latinságú antik szerzőkkel szembeni (többé—kevésbé indokolt) *kisebbségi érzésüket*, s egyúttal törekedtek nyelvi hiányosságaik kiküszöbölésére: előbb tehát *latin* nyelven igyekeztek minél *tökéletesebbet* alkotni. Később viszont, amikor műveiknek közönséget is kerestek, s nem egyszer olyan erőteljesen érdeklődő közönséget és figyelmes hallgatóságot találtak, mely a latin nyelvben ugyan kevésbé volt járatos, de amelynek egyébiránt komoly *politikai* befolyása volt, törekvéseik módosultak. Egyre nyilvánvalóbbá vált mindenki számára, hogy a korábban célként megjelölt és olyannyira vágyott, paléozottabb latin szöveg, ha el is készül, csak *nagyon kevesek számára* válhat igazán hozzáférhetővé: sőt, potenciális közönsége a századok során korántsem gyarapodott, hanem inkább beszűkülőben volt. Más megoldást kellett tehát találniuk, s számos adatunk van arra, hogy ezt a „*más megoldást*” az írástudó értelmiség képviselői *tudatosan* keresték is. Így a szélesebb közönség felé fordulásnak egy kezdeti, mondhatnók „kísérleti” fázisában a történetírás terén volt egy *átmeneti időszak*, amikor egyes szerzők, mint Giraud Le Cambrien (Girardus Cambrensis) 1187-ben, elegendőnek érezték azt, hogy műveiket *könnyített latin nyelven* írják, illetve készítsenek egy összefoglalót, egy *könnyített latin nyelvű változatot* is. Mivel kiderült, hogy a lelkes „vulgarizátorok” még mindig túlbecsülték az általuk megcélzott szélesebb közönség latin nyelvi ismereteit, és mivel a várt eredmény ezúttal is elmaradt, Girardus 1209-ben már arról értekezett, hogy legjobb lenne, ha művét egy „*mindkét nyelven művelt ember*” lefordítaná a nép nyelvére. Fejtegetésével egyszerre két lényeges felismerést is dokumentált: megjegyzéséből egyrészt látható, hogy számára a népnyelv ismerete már a *műveltség egyik formájaként* jelenhetett meg, másrészt kitűnt, hogy a mű megfelelő *diffúziójához* a népnyelvi változat elkészítése lehet a követendő út: ezzel a következtetésével Giraud mester szinte pontosan a századfordulót közrefogó két évtized idején fejezte ki a történeti szövegek „*bilíngvizmusát*” megteremteni kívánó *történetírói igényt*, amit nyilvánvalóan csakis megelőzhetett egy, a *közönség részéről* megnyilvánuló várakozás, s — mint látni fogjuk — *követni fog* majd az ugyanebbe az irányba mutató, világosan megfogalmazott *fejedelmi szándék* is, mely a programmá emelkedett felismerés megvalósítását a saint-denis-i apátságra bízta.⁴³

A váltás azonban nem volt drasztikus, hanem fokozatosan következett be. Az átmenetet mindenekelőtt a *vulgarizáló kompiláció* és a 13. század elejétől nagy erővel beinduló *fordítások* jelentették. Az ismeretek szélesebb körben való terjesztésének, a „vulgarizálásnak” az igénye ekkor vált mind általánosabb jelenséggé. Miután az „ismeretterjesztésnek” az a formája, mely a *könnyített latin* változat létrehozásának ötletét vetette föl, kudarcba fulladt, újabb, vegyes eredményekkel zárult kísérlet történt arra, hogy a „*papok tudománya*” (*oeuvres de clergi*) a világiakhoz mégiscsak eljusson. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az első próbálkozások a „tudomány közkinccsé tételére” gyakran a szint

⁴³ Giraud Le Cambrien fejtegetését (GIRALDI CAMBRENSIS: *Opera*, ed. J. S. V. Brewer, 410–411.) idézi GUENÉE, *Histoire et culture...*, 220.; BEAUNE, *Naissance...*, 113–172.

látványos csökkenéséhez, a szó *pejoratív* értelmében vett *vulgarizáláshoz* vezettek. Mindenesetre az olyan művek iránti igény, mint a *La fontaine de toutes science* (1250 k.), az *Image du monde* (1245k.) vagy a korában igen színvonalasnak tekinthető *Livre du secret aux philosophes* mindenki számára nyilvánvalóan növekedett. Emellett szinte minden tudományban (jog, orvostudomány, természettudományok, hadművészet stb.) sorra születtek a fordítások, melyeknek létrehozásában már olyan, sikeres, a korban is jól ismert szerzők nevét fedezhetjük fel, mint a *Roman de la Rose* folytatójaként közismert Jean de Meung-ét (megh.1305), aki Vegetius *De re militare* c. művét fordította franciára *Art de Chevalerie* címen (1284). De francia fordításban (1363-tól) hozzáférhetőek voltak olyan „kortárs” munkák is, mint a Padovai Marsilius (1275 k.—1342) *Defensor pacis* (1324). Ennek a „műfajnak” az egyik legkiemelkedőbb alkotása a firenzei Brunetto Latini (1220—1294) franciaországi tartózkodásának a „mellékterméke”, egy olyan *enciklopédia*, a *Li Livre dou Trésor*, mely tulajdonképpen olyan *fordítás*, melyet szerzője több, eredetileg latin nyelvű forrásból merített: benne, Brunetto tudományfelosztása szerint, helyet kapott a teológia, az etika, a geográfia, a retorika, a csillagászat és a természettudományok mellett a *történelem* és a *politika* tudománya is. Mindenesetre a 13. századtól megjelenő, többnyire latinból fordított, igen népszerű (bár többségükben közepes színvonalú) „*enciklopédiák*” nagymértékben hozzájárultak a francia nyelv és a francia nyelven terjedő tudás kibontakozásához.⁴⁴

Így tehát a *tudomány*, illetve konkrétan a történelmi művek francia (*langue vulgaire*, *langue romane*) nyelvű megjelenését nem kis részben a latin nyelvű művek *fordításának* illetve *adaptálásának* és *vulgarizálásának* köszönhetjük. A történetírásban a népnyelv emancipációjának újabb fázisát annak a csaknem két évszázadon át élő gyakorlatnak a kialakítása hozta meg, melynek értelmében a hivatalos francia historiográfia *párhuzamosan* alkalmazta a *latint* és a *franciát*. Ennek a sajátos és koncepciózus *bilingvizmusnak* az elfogadásához és elfogadtatásához kétségtelenül szükség volt egy lényeges *mentálisbeli változásra*, mely egyértelműen csak a 13. század folyamán következett be, és amelynek igen fontos eleme volt, hogy elfogadta, de legalábbis tudomásul vette, hogy történelmet, mely *valóban méltó* erre a névre, lehet *francia nyelven is* írni. A vulgáris nyelv fejlődésének, s vele a *közönség igényeinek* a nyomása volt tehát a francia nyelvű történetírás kibontakozásának az *egyik* jelentős összetevője, míg a *másik*, az előbbtől nem teljesen független komponens az ugyanebbe az irányba ható *fejedelmi szándék* megjelenése és kinyilvánítása volt. A nagy jelentőségű történetírói vállalkozáshoz kiindulópontként és szilárd támaszként a magas színvonalú *latin* nyelvű történetírás gazdag tárháza szolgált. Mindenképpen figyelemre méltó viszont, hogy ez a *bilingvizmus* kialakulásához vezető *kettős* igény éppen a történetírással — *és csak a történetírással*

⁴⁴ Noha ezeknek a korai vulgarizációs munkáknak a szellemi színvonala nem egyenletes, elterjedtségük és *népszerűségük* egyértelműen kimutatható: mindezt a szóbanforgó művek száma és a ránk maradt kéziratok mennyisége egyaránt alátámasztja. Ezt igazolják a leghíresebb kéziratok számáról készített kimutatások is: GUENÉE, *Histoire et culture...*, 250—252.; DLF 144—145, 424, 654—655.; FAVIER, *Dictionnaire...*, 642.; ZINK, *Littérature...*, 173—174.

sal — szemben fogalmazódott meg ilyen egyértelműen. A francia nyelvű történetírás megszületését a szakemberek a 13. századi nagy szellemi megújulás egyik jelének tekintik.⁴⁵

Tudjuk, hogy az olyan francia nyelvű történetírás, mely már *nem fordítás és nem kompiláció*, a 12. század legvégén, illetve a 13. század elején keletkezett. A francia nyelvű történetírás legelső alkotásai azonban nem a szorosan vett Francia Királyság területéről, nem az „ile-de-france-i régióból” származnak, noha annak műveltségi jellemzőit tükrözik. A legelső próbálkozások egyikéről csak közvetett információk állnak rendelkezésünkre, mivel a mű nem maradt ránk. Így tudomásunk van arról, hogy „*in gallico idiomate*” létezett egy *világtörténet*, melyet IX. Baudouin (Baldwin), Flandria grófja készíttetett, még a IV. kereszteshadjáratba való elindulása (1202) előtt.⁴⁶

A 12. század végén a flandriai területen kibontakozó történetírásnál azonban még inkább elkülönült, sajátosabb egységet képvisel az *anglo—normann* monarchiában létrejött *francia történeti irodalom*. Itt a leginkább említésre méltó alkotások sorát a már említett Ambroise normann trubadúr versben írott műve nyitotta meg, mely az Oroszlánszívű Richárd részvételével lezajlott III. kereszties hadjárat (1190—1192) történetét írja le. Az *Estoire de la guerre sainte* születését a szakirodalom Ambroise, a szerző hadjáratból való visszatérésének időszakára, tehát az 1190-es évek közepére teszi.⁴⁷

Egy másik kiemelkedő alkotás a szegény lovagból az angol királyság egyik főmértőségába jutott, legendás Guillaume Le Maréchal-nak (1140—1219), a gyermek III. Henrik gyámjának a történetét hagyta ránk, mely valójában egy francia nyelvű „*vita*”-ként is felfogható, amelyet egy „*ménestrel*” (vándordalnok) alkotott meg a „*legtisztább francia nyelven*”, s akinek teljesítményét egyes kutatók a legnagyobbakéval (Villehardouin, Froissart) szokták összevetni.⁴⁸

Az *anglo—normann* történetírás erős francia hagyományait mutatja, hogy az angol monarchia francia nyelvű történetírása még a 14. század első évtizedében is produkált újabb alkotásokat, hiszen Pierre Langtoft, a yorkshire-i Bridlington kanonokja 1311-ben még *francia alexandrinusokban* írta meg Anglia történetét a kezdetekől I. Edward haláláig (1306), valamint hogy a 14. század során született francia nyelvű történeti munkák jelentős része (különösen pedig Le Bel és Froissart krónikái) valójában a *százéves háború*, tehát *mindkét monarchia* történetét hagyta ránk; — ami egyben azt is jelenti,

⁴⁵ ZINK, *Introduction...*, 81—82., Uő.: *Littérature...*, 175—181, 186—188, 190—191.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 35—38.; EHRARD—PALMADE, *i. m.* 12.

⁴⁶ *D.L.F.*, 193.; LANSON, *i. m.* 49—50.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 75., kiadva: A. DE SMEDT: *Les chroniques des Contes de Flandres*, II, Bruxelles 1958, 31—92.

⁴⁷ *DLF*, 53, 233, 334—335.; J. HUBERT — J. L. LA MONTE (ed.): *Estoire de la guerre sainte*, New York 1941; M. R. C. JOHNSTON (ed.): *La croisade et la Mort de Richard Coeur de Lion*, Oxford 1961.

⁴⁸ GUENÉE, *Histoire et culture...*, 64, 252.; GRANSDEN, *i. m.* 345—355.; BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 75.; LANSON, *i. m.* 50.; Guillaume lovag történetét, bemutatva a 12—13. század fordulójának francia—angol kapcsolatrendszerét, megírta G. DUBY: *Guillaume le Maréchal, ou le meilleur chevalier du monde*, Paris 1984.

hogy a háború kitörésével az Angol Királyság francia nyelven írott története nem szakadt meg, hanem *szinte természetes módon* folytatódott — mint látni fogjuk — egészen a 15. század második feléig.⁴⁹

A Francia Királyság francia nyelven írott története időrendileg csak később, a 13. század húszas éveiben csatlakozott a francia nyelvű történetíráshoz. Az első próbálkozások (mint erre fentebb már utaltunk) a már létező *latin szövegek francia nyelvű adaptálását* jelentették. A legrégebb ismert alkotás a *Tote l'histoire de France* (1225 k.) Észak és Dél határterületéről, Saintes környékéről származik, s ambiciózus címével ellentétben egy olyan rövid latin krónika átírása, mely alapvetően a *régió* (Saintonge) *történetéhez* kötődik.⁵⁰

Ez a próbálkozás azonban nem volt elszigetelt kísérlet, hiszen néhány évvel később, a húszas évek második felében a királyság északi részén született egy hasonló kompozíció: a „Béthune-i Névtelen” *francia prózában* írott műve. Ez ugyancsak a korábbi latin szövegek kivonatos változata volt, s a frankok trójai eredetétől Fülöp Ágost koráig foglalta össze a franciák történetét. Az új kísérletek sikerének a jeleként szokták említeni, hogy vállalkozása gyorsan követőkre talált: Poitouban (vagyis Poitiers vidékén), 1260 táján újabb francia nyelvű *kivonatos történet* születéséről van tudomásunk, amely annyiban tér el a korábbiaktól, hogy ezúttal már világosan megfogalmazódott mögötte a *fejedelmi szándék*, a fejedelmi igény, hiszen a mű IX. Lajos fivérének, Poitiers-i Alfonznak (1220/21—1271) a *megrendelésére és használatára* készült.⁵¹

Ezen a területen az áttörés végérvényesen majd a „Nagy Francia Krónikák” (*Les Grandes Chroniques de France*) címen ismert krónikakompozíció megszerkesztésével következett be. Akkor, amikor Mathieu de Vendôme (megh. 1286), Saint-Denis apátja, *uralkodója* (IX. Lajos) *kívánságára* összegyűjtötte a korábbi dinasztiák, a „három uralkodóház” (*les trois races*) királyainak történetét, és azokat 1250 táján egybefűzve megteremtette a francia monarchia folyamatos, írásos történetének magját. Ebben a krónikakompozícióban egységbe szerveződött a három „nemzetséghez” tartozó királyok története, mely *önmagában is* jelentős esemény lenne a francia királyság trónján ülő Capeting-dinasztia és a *francia történeti tudat* kibontakozása szempontjából, de méginkább az, ha tudjuk, hogy a saint-denis-i katedrális „*dinasztikus nekropoliszként*”, királyi te-

⁴⁹ DLF, 595.; Th. WRIGHT (ed.): *The Cronicle of Pierre de Langtoft in French Verse from the Earliest Period to the Death of Edward I.*, London 1866—68. Langtoft művét (melyből 16 példány maradt meg) franciából fordítják angolra. GUENÉE, *Histoire et culture...*, 26, 251, 320.; EHRARD—PALMADE, *i. m.* 13.; BOURDÉ—MARTIN, *i. m.* 33—40.

⁵⁰ A „*Chronique Saintongaise*”, DLF, 716., kiadva: F.—W. BOURDILLON (ed.): *Tote l'histoire de France*, London 1897.

⁵¹ A korai francia nyelvű történetírás kialakulásához és az első művek tanulmányozásához kiindulópontként lásd: DLF 130.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 115, 117—119.; L. DELISLE (ed.): *La Chronique française des rois de France, (Recueil des historiens des Gaules et de la France, 24.)*, Paris 1904, 750—775, 729—740. (részleges kiadás); BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 76—77. Ugyanakkor Szent Lajosnak számos történetírója akadt, akik *latin nyelven* írtak, mint Guillaume de Nangis, Geoffroy de Beaulieu, Guillaume de Chartres, és „Margit királynő gyóntatója” Vö. LANSON, *i. m.* 57.

metkezési helyként való újjászületéséhez kapcsolódott, tehát egy nagyszabású politikai koncepció részének tekinthető.⁵² Ismeretes, hogy a saint-denis-i szerzetesek gyűjtőmunkája csak kiindulópontja volt egy *hosszabb folyamatnak*, hiszen a 13. század közepétől kezdve a 15. század utolsó harmadáig (bizonyos hangsúlyeltérésekkel) Saint-Denis apátsága marad a *hivatalos francia történetírás* központja. Az úgynevezett „*Saint-denis-i krónikakompozíció*” a franciák történetét a trójai eredettől az 1220-as évekig kíséri végig, a *folytatásra* pedig már a saint-denis-i szerzetesek kaptak megbízást.⁵³

A fentiek mellett döntő fontosságú változást az az újabb intézkedés hozott, melynek eredményeképp egy Primat nevű, ugyancsak saint-denis-i szerzetes IX. Lajos kívánóságának értelmében *megbízást kapott* Mathieu de Vendôme-tól 1274-ben az egybeszerkesztett *Latin krónikák* franciára fordítására. A Primat által készített francia változatban már jóval szélesebb kör számára elérhető latin krónika ugyancsak sikeres vállalkozásnak bizonyult, több példány is készült belőle. Megszületett a francia monarchia „*nemzeti nyelven*” is hozzáférhető *szívnonalas* története, mely ezentúl a latinul tovább folytatódó történetírással *párhuzamosan* létezett, tehát a 13. sz. közepétől a *monarchia hivatalos történetírását* végző saint-denis-i szerzetesek, a mindenkori uralkodói elvárásoknak megfelelően, gondoskodtak arról, hogy a francia monarchia története *bilingvis* változatban álljon rendelkezésre. Ezt esetenként úgy valósították meg, hogy a *krónikás maga fordította le* az általa írott latin nyelvű részeket, mint Guillaume de Nangis (megh. 1300 k.), de előfordult az is, hogy a kijelölt „hivatalos” (legalábbis annak tekintett) történetíró által megírt latin szöveget a *szerzetestársak ültették át* franciára.⁵⁴

⁵² A saint-denis-i nekropolisz szimbolikus jelentőségét a francia uralkodók olyan fontosnak tekintették, hogy saját koncepciójuk kiemelése érdekében még a fejedelmi sírokat is több ízben átrendezték. BEAUNE, *Naissance...*, 165—172. Saint-Denis több ízben koronázó hely is volt, így Pippin, fiaival Károlylyal és Karlomannal együtt (754), ill. a 12 sz.-ban, Fülöp Ágost (1180-as) koronázására került ott sor. J. P. BAYARD: *Sacres et Couronnements Royaux*, Paris 1984, 351. Az apátság kiemelkedő fontosságát mutatja továbbá, hogy Mathieu de Vendôme saint-denis-i apát a feje annak szűk testületnek, mely az ország ügyeit intézi az uralkodó (IX. Lajos) távollétében, s ő végrendeletének hivatalos végrehajtója is. RICHARD, *Saint-Louis...*, 431—435, 446, 553—557, 575—576.

⁵³ Szerencsés körülmény, hogy Mathieu de Vendôme apát valamennyi *korábbi érték* egybegyűjtésére gondolt: a *Meroving korszakra* itt találjuk Aimoin de Fleury Frank *Historiá-ját* és a *Gesta Dagoberti-t*; a lorsch-i *Annaleseket*, az Einhard (Eginhard)-féle *Vita Caroli Magni-t*, továbbá az Anonymus Astronomus Kegyes Lajosról írott *Vitá-ját* a *Karolingok korára*, valamint Guillaume de Jumièges Normandia hercegeinek tetteit bemutató *Historiá-ját*, Suger VI. Lajosról írott *Vitá-ját*, Rigord és Guillaume Le Breton Fülöp-Ágostról készített *Vitá-ját*. A kompiláció, mely a fenti művek egybeszerkesztéséből jött létre, *Saint-Denis latin krónikái* illetve *Saint-Denis-i évkönyvek* címen ismeretes. A saint-denis-i apátság szerepére lásd továbbá: H.-F. DELABORDE: *La vraie Chronique de Saint-Denis*, Paris 1890, 93—110.; A. ERLANDE-BRANDENBURG: *Le Roi est mort. Étude sur les funérailles, les sépultures et les tombeaux des Rois de France jusqu'à la fin du XIII^e siècle*, Paris, 1975.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 68—69, 85, 89, 93, 104, 110, 118—119, 137—138, 216—217, 287, 310—311, 320—321, 335, 351—352.

⁵⁴ Úgy tűnik, hogy a döntést nagyban elősegítette annak a korábbi, már említett fordításnak az *átütő sikere*, melyet Alfonz gróf udvari énekese készített, éppen a saint-denis-i apátságban összegyűjtött krónikák és az archívum dokumentumainak felhasználásával *Franciaország királyainak története*

Saint-Denis apátsága, dinasztikus nekropolisza, mely bizonyíthatóan a 7. századtól az ország egyik legfontosabb *zarándokhelye* volt, különösen IX. Lajos szentté avatását (1297) követően a francia monarchia, a Capeting állam egyik legfontosabb *szellemi és vallási központja* lett, ahol ezentúl nem csak a „*regalia*”-t, azaz a koronázáshoz és a királyi bevonulásokhoz szükséges rekvizitumokat, köztük a „*Joyeuse*”-t, illetve az „*oriflamme*”-ot őrték, hanem ahol a monarchia *leghitelesebb* történetét is írták, egészen a 15. század második feléig. Nyilvánvalóan jelzésértéke és szimbolikus jelentősége is van annak, hogy az első Franciaországban nyomtatott mű 1476-ban éppen a *Grandes Chroniques de France* három kötetbe foglalt változata lett.⁵⁵

A latin és a francia nyelvű történetírás kapcsolatában a 13–15. század során számos változás következett be, melyekre a későbbiekben visszatérünk. Itt annyit kell csupán megjegyeznünk, hogy a *latin nyelvű hivatalos történetírás* a 15. század közepéig *megmaradt*, de politikai fontossága egyre csökkent, s arányait tekintve *egyre szerényebb* mértékben részesedett a francia historiográfiai produkcióból. A francia nyelvű szövegek rohamos térhódítása következtében *tartalmilag is módosult* a latin anyag és francia historiográfia kapcsolata: a *korai fázist* (a 13. sz. utolsó harmadáig), melynek során a *francia nyelvű kölcsönzött* a latin nyelvtől, s azt *feltétlen tekintélyként* tisztelte, egy *köztes időszakon* át (a 14. sz. közepéig), amikor a *kiegyensúlyozott bilingvizmus* jellemezte a viszonyukat (két változat készült, és saját funkciójának mindkettő megfelelt), s amikor előfordult, hogy egy *francia nyelven írott szöveg latin fordítása* tette lehetővé egy *újabb francia* változat elkészítését, a *kései középkorra* (a 15. sz. közepére) felváltotta az egyértelmű *francia túlsúly* időszaka, amikor már mind gyakrabban fordult elő, hogy a francia szöveg *megelőzte* a latin változatot, és annak *forrásaként* szerepelt, mint ahogy az is, hogy a *francia krónikák szerzői* csupán *kutatni* mentek Saint-Denis nagy hírű apátságába. A 15. század második felétől viszont a francia szövegek *elsőprő többségbe* kerültek a történetírás területén is, olyannyira, hogy az itáliai reneszánsz áramlatával érkező *latin nyelvi újjászületés* a történetírásban csak nagyon *erőtlenül*, és – mint látni fogjuk – *korántsem meggyőzően* jelentkezhetett.

3. A francia nyelvű történetírás, mint műfaj

Fentebb már hivatkoztunk arra kivételes szerepre, melyet a *történelem iránti érdeklődés* felkeltésében, illetve fenntartásában a francia nyelvű *gesták*, az úgynevezett „*chanson de geste*”-ek a 11. század végétől játszottak, s utaltunk arra is, hogy a nyelv

címen. FAVIER, *Dictionnaire...*, 773.; DLF, 130–131.; RICHARD, *Saint-Louis...*, 341–435.

⁵⁵ PASQUIER BONHOMME: *Les Grandes Chroniques de France*, Paris 1476–77. Itt jegyezzük meg, hogy a fejedelmi dinasztia stabilitását is szolgáló szerkesztési és fordítási tevékenység korántsem volt elszigetelt jelenség a történetírásban: példaként említhetjük a *Chronique des Comtes de Flandres* c. művet, mely 1165-től vezet végig e gazdag tartomány grófjainak történetét, ugyancsak a 13. sz. utolsó harmadában született, s döntően ugyancsak egy korábbi latin nyelvű krónika (néhol kivonatos) francia fordítása: DLF 193.; FAVIER, *Dictionnaire...*, pp. 537, 707, 808.

továbbfejlődésében és az antik témák és történetek újrafelfedezésében a regények milyen jelentőséggel bírtak, különösen a 13. sz.-tól. E két műfajnak a történetírással való szoros kapcsolata egyértelmű. A témákat illetően, a történelem iránti érdeklődés felkeltésében és ébren tartásában az antik hagyományok mellett kivételes szerep jutott a breton tradíciónak, melynek legismertebb alkotásai a Wace-féle Brutus és Rollon „regények” (*Roman de Brut*, *Roman de Rou*) valamint a normannok „tettei” (*Geste des Normands*) voltak. Természetes, hogy a regénynek azok a csoportjai, ciklusai kerültek közelebb a történetíráshoz, melyeknek alapjai valamilyen korábbi latin nyelvű történeti szövegen nyugodtak, mint Benoît de Saint-Maur *Trója-regénye*, a *Sándor-regények* különböző változatai, vagy éppen az *Arthur-regények* köre. Számos olyan történeti munka létezett, melyek esetében önmagában az a tény, hogy latinból francia nyelvre adaptálták, a címben megnyilvánuló műfaji módosulást eredményezett: így lett Jacques de Vitry *Historia orientalis*-ából *Le Roman d'Éraclès*, vagy éppen a saint-denis-i *Latin krónikák*-ból, Primat fordítása következtében *Le Roman des Rois de France*.

A „roman” tehát, mint említettük, e kezdeti korszakban egyaránt jelölt műfajt és nyelvet. Ilyen értelemben tehát a „regény” tulajdonképpen franciául írott krónikaként, vagy históriaként is felfogható. A siker mértékére utal a különböző művekből ránk maradt kéziratok száma: így például Primat munkája a manapság is létező mintegy 106 példányával népszerűség tekintetében kétségtelenül az „élbolyba” tartozhatott⁵⁶.

Az irodalomban tapasztalható tendenciáknak megfelelően kezdetben a történetírók többsége is verselt. A 12. század vége felé azonban mind többször vetődött fel, hogy a történeti művek esetében a versnek „igazságot csorbító” funkciója van. Ez a felismerés vezethette 1202-ben Nicolas de Senlis-t, amikor a Pseudo-Turpin-féle *Historia Karoli Magni* népnyelvre fordításakor a próza alkalmazása mellett döntött. A próza szerepe, ebben az összefüggésben, a történeti irodalom számára ugyanaz volt, mint a latin forrásra való hivatkozásé: a történetírásnak tekintélyt kölcsönzött és egyben a hitelesség benyomását keltette. Eszerint a „vulgáris nyelven írott próza a 13. sz. elejére olyan kifejezőeszközzé vált, melynek használata lehetővé tette egy tudós szerző számára — anélkül, hogy tudományának árulójává kelljen lennie —, hogy jóval szélesebb közönséghez szólhasson.”⁵⁷

A fentiekből következően tehát a latin és a francia, a próza és a vers valamennyi lehetséges kombinációja megelőzte azt a változatot, amely irányba végül a francia történetírás fejlődött. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés azt sugallta, hogy a jövő, a 13. sz. elejétől kezdve már kétségtelenül, a francia nyelven és prózában írott történelem lehetett. Természetesen, mint ahogy a latin-francia nyelvi váltás esetében már láttuk, az átmenet itt sem volt drasztikus, és ahogy a francia történetírás a középkor során

⁵⁶ Vö. BÉDIER—HAZARD, *i. m.* 18—25.; ZINK, *Introduction...*, 62—69.; ZINK, *Littérature...*, 71—85, 132—139, 148—160, 181—190., *DLF* 110—111, 402, 649—650, 759—760.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 221, 250.

⁵⁷ *DLF* 189—191.; GUENÉE, *Histoire et culture...*, 220—224.; ZINK, *Introduction...*, 89—92.; Uő.: *Littérature...*, 186—188, 190—191.

mindvégig produkál latin nyelvű műveket, úgy a középkori francia historiográfiának lesznek továbbra is latin és francia nyelvű verses produktumai is. Rádásul a próza—vers választás önmagában nem minősíti egy-egy történeti mű forrásértékét sem, hiszen az *albigensek elleni* kereszteshadjáratot, vagy a „Fekete herceg” történetét elbeszélő *verses* alkotások a kor *legértékesebb* történeti forrásai közé tartoznak. Ezek azonban kivételnek tekinthetők, és lényegesen *nem befolyásolják a főbb mozgási irányokat*.⁵⁸

A műfaji határok ekkor a történetírásban talán még nehezebben definiálhatók: a francia kutatásban legelterjedtebb megközelítés szerint a történetíráshoz alapvetően a *vita*, az *annales*, a *historia* és a *napló* sorolódott. Úgy tűnik, hogy az anyag teljes összevisszaságban tartalmaz olyan műveket, amelyek az *annales*, a *gesta*, a *vita*, a *historia*, a *chronica*, vagy éppen a *mémoires* esetleg a *journal* megjelölést viselik: a *vulgáris nyelv* felé való nyitás *nem könnyítette meg* az egyébként sem nagyon elkülönülő műfaji jellemzők meghatározását. A *Saint-denis-i krónikakompozíció* esetében már láthattuk, hogy a legkülönbözőbb címet viselő művek (*gesta*, *vita*, *historia*, *annales*) az egybefűzésüket követően végül *chronica*-ként váltak ismertté. Láthattuk azt is, hogy a fordításban a *historia* miként vált *regénnyé*. Azok a megkülönböztető jegyek, amelyek a történetírás különböző válfajait hivatva lettek volna elkülöníteni egymástól, a nyelvi váltás kezdeteit követően méginkább elmosódtak; s többnyire a *szervezők címadásai* sem valamiféle világos koncepció jegyében születtek. Az gyakran előfordul, hogy a szervezők a címben „halmozzák föl” az általuk ismert valamennyi műfajt, és egyszerre „memoárnak, krónikának, annalesnek, és históriának” tüntetik fel a munkájukat. Ami egyértelmű: a francia nyelvű történetírásban befejeződött az a folyamat, amely a latin nyelvű *krónika* és *annales* közeledésének következtében indult meg, és a két, korábban elég világosan elkülönült műfaj *egymásba olvadásához* vezetett, s jogossá tette azt a megállapítást, mely szerint a „*krónika az annales másik neve*”. A franciául írott történeti irodalom világában már *csak a krónikát ismeri*, az annalest nem.⁵⁹

A belső műfaji irányokat illetően a francia nyelvű történetírás igyekezett követni a latin nyelvű historiográfia fejlődésmenetét, ahol — mint ismeretes — a fenti műfajok *összemosódása* játszódott le. Az *annales* és a *krónika „fúziója”* mellett bekövetkezett egy hasonló folyamat a *vita*, a *gesta* és a *historia* esetében is, hogy végül majd a 13. századtól, a történetírók már egyáltalában ne érezzék kényszerítve magukat a korábbi, „eusebiusi elvek” szerinti választásra, mely szerint az egyik oldalon a *kronológiának*,

⁵⁸ DLF 160—163, 374—375.; ZINK, *Littérature...*, 191—193, 304.; G. DOUTREPONT: *Les mises en prose des Épopées et des Romans chevaleresques du XIV^e au XV^e siècle*, Bruxelles 1939, 380—442.

⁵⁹ Minden kétséget kizáróan tapasztalható viszont az a törekvés, hogy Eusebius két irányadó műve alapján kísérletet tegyenek „legalább” a *krónika*„ és a „*historia*” elkülönítésére, mely szerint — mint ismeretes — az előbbi a *kronológiát* helyezné előtérbe, az utóbbi a *narrációt*, az *elbeszélést* emelné ki; s míg a *krónika az események tömör, összefogott* előadását tételezi fel, addig a *historia az események részletezését* jelenti. Megfigyelhető azonban, hogy ezeknek az elveknek az alkalmazása a francianyelvűség térhódításával mind komolyabb nehézségekbe ütközött. GUENÉE, *Histoire et culture...*, 200—205.; ZINK, *Littérature...*, 171—181.

a másik oldalon pedig a *retorikának* kellene állnia, és a kettő összezavarása nem ildomos. Ehelyett az újabb szerzők egyre inkább olyan művek megalkotására törekedtek, amelyek egyszerre tartalmazzák a *kronológiát* *respektáló elbeszélés* és az igényesebb *retorika* ismérveit.⁶⁰

Nyilvánvalóan nem egyszerűsíti a dolgot, amikor egy *krónika* (mint a *Chronique de Mont Saint-Michel*) megtevesztésig hasonlít egy *annales-re*. A francia nyelvű történeti művek sora végül a műfaji fúzióknak egyszerű és szemléletes módon adott kifejezést: azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy a történetírók műveiket — a félreértések elkerülése és a szándék deklarálása végett — „*chroniques et histoires*” avagy „*histoires et chroniques*” címmel indítják. Az ő esetükben még fokozottabban érvényes Guenée szellemes, a belső műfaji fejlődéssel kapcsolatban tett megjegyzése, mely szerint „...*egyres történetírók kivételes műveltsége illetve más történetírók tudatlansága ugyanarra az eredményre vezetett*”: az előbbiek *nem kívánták* az utóbbiak *nem is tudták volna respektálni* a klasszikusnak számító szabályokat. Mindez azonban semmit sem von le annak a ténynek a fontosságából, hogy a francia nyelvű történetírás kibontakozásakor (és még akkor is, ha ezzel élni nem is mindig tudott) a *nyelvi kifejezőeszközök* gazdagodása mellett rendelkezésre állt a latin történeti irodalomban végbement belső *műfaji fejlődés szintézisének* eredménye is.⁶¹

Szólnunk kell még röviden a 12–13. század történeti irodalmának egy másik fontos, a francia nyelvű történetírás kibontakozásához jelentős mértékben hozzájáruló részéről, a *kompilációk* és a történetírás összefüggéseiről. A kompiláció esetében a „szerző” (híven a latin előzményekhez), gyakran már a *címválasztással* is egyértelművé tette, hogy nem önálló munkát írt, hanem a rendelkezésére álló történeti szövegekből közöl „válogatást”, az erre utaló „*Flores—Fleur*”, a „*Speculum—Miroir*” vagy éppen a „*Mare—Mer*” pontosítások alkalmazásával. Az egész probléma megkerülését, illetve egy másik megközelítés lehetőségét sejteti az a változat, amikor a címben a „*Livre—Könyv*” megjelöléssel találkozunk.⁶²

Megállapítható, hogy — hasonlóan a kompilációnak a latin szövegek esetében játszott szerepéhez — a francia nyelvű történetírás fejlődésének legkorábbi szakaszában az írói tevékenységnek ez a formája ugyancsak *fontos szerepet* játszott, és szinte külön „műfajjá” nőtte ki magát. Természetes az is, hogy a kompiláció forrása kezdetben többnyire egy korábbi latin szöveg volt, ami gyakran azt is jelentette, hogy a kompiláló egyben, a maga szintjén, valamiféle *fordítói*, sőt, *szerkesztői munkát* is végzett. Számos nagyszerű kompilált munka korábbi latin és francia szövegek egyesítéséből, átszerkesztéséből alakult ki. A francia nyelvű kompilációk forrásszövegei igen *gyakran* a francia nyelvű *Grandes Chroniques de France*, vagy eredeti latin változata, a *Saint-Denis-i Krónika* különböző részleteinek felhasználásával születtek. Az elemzők egyet-

⁶⁰ GUENÉE, *Histoire et culture...*, 206.

⁶¹ *Uo.* 207.

⁶² *DLF*, 63–64, 268–271, 370, 425–426, 462, 470, 515–517.; ZINK, *Littérature...*, 315–323, 328, 336.

értenek abban, hogy annak a gyakran komplex *intellektuális* tevékenységnek, melyet a középkorban a kompiláció jelentett, a történetírás fejlődésére döntően jótékony hatása volt.⁶³

A *kompilációs tevékenység* — a maga eszközeivel, és az idők során egyre csökkenő jelentőséggel — később is hozzájárult valamelyest a francia nyelvű történetírás fejlődéséhez. Azonban az *igazi változást*, s mintegy az előzőekben vázolt folyamat *betetőzését*, az eredetileg is *francia nyelven és prózában írott történeti művek* megszületése, majd tömegessé válása jelentette. Így az ambiciózusabb és hosszabb időszakot átfogó történetek esetében a legtermészetesebb és leggyakoribb megoldás az volt, hogy a mű egy része (többnyire a *kezdetekre* vonatkozó fejezetei) *kompiláció*, a szerző korának eseményeit ábrázoló részek pedig *önálló alkotások*.

⁶³ A kompiláció szerepére ebben az összefüggésben lásd: GUENÉE, *Histoire et culture...*, 211–214.; ZINK, *Littérature...*, 38–39, 57–61, 132–136.

LA NAISSANCE DE L'HISTORIOGRAPHIE FRANÇAISE ET LES CARACTÉRISTIQUES DE SON ÉVOLUTION

L'historiographie médiévale de langue française constitue un ensemble de sources particulièrement important non seulement pour l'histoire française, mais également pour l'ensemble de l'histoire européenne. Sa portée dépasse largement le terrain de l'histoire nationale; en fait, l'Europe médiévale a connu *plusieurs centres* de culture française, francisante ou francophone.

La naissance de ces foyers de civilisation française était fortement liée aux *cours princières* les plus importantes (surtout Flandres, Champagne, Toulouse, Anjou-Poitou, Normandie) et à *l'expansion dynamique*, qu'avait connue l'Europe des croisades de la part des français: ainsi le royaume anglo-norman, les États de l'Orient latin des différentes *croisades* (Jérusalem, Chypre, Constantinople...), le Royaume de Naples... étaient tous les *bases solides* et florissantes de la civilisation française, avec une littérature particulièrement riche et avec une histoire rédigée désormais non plus en latin, mais *en français*. (Par ailleurs, il est fort intéressant de constater, que dans les pays issus de l'expansion française, l'histoire écrite en latin cède sa place définitivement aux textes français, aussi bien historiques que littéraires.)

Notre étude présente l'évolution de la *langue française* et des *genres littéraires* proches de l'histoire qui mène à la naissance des oeuvres historiques rédigées *directement en français* et en *prose*, et insiste sur l'importance dans ce processus des *compositions*, des *traductions* et des *compilations*. Elle attire l'attention sur les *caractéristiques* principales de cette historiographie (comme le *bilinguisme* introduit à l'Abbaye de Saint-Denis à la demande du roi en France, la survie d'un *trilinguisme* pendant des siècles en Angleterre, les rapports de l'histoire avec les autres genres littéraires de langue vulgaire, comme les *chansons de geste*, les *romans* ou les *récits de voyage*); sur son rôle dans la *naissance* et l'épanouissement de la „*nation*” et de la *monarchie française* médiévales. Elle insiste sur une *particularité* de l'historiographie française, en démontrant que le développement de la *monarchie capétienne* et la forte *participation française* dans les *croisades* sont intimement liés et se renforcent mutuellement.

L'historiographie française du moyen-âge *commence* traditionnellement par les oeuvres du début du 13^e siècle de Villehardouin et de Clari, sa *seconde* grande période est liée à la version française des *Grandes Chroniques de France* et à la *Vie de Saint-Louis* de Joinville, la pièce maîtresse de la *troisième* est constituée par les *Chroniques* de Froissart, pour arriver à une *quatrième* phase, particulièrement riche en oeuvres précieuses (Chastellain, Commines). Elles contiennent d'ailleurs toutes des renseignements intéressants également pour l'histoire hongroise.